

Inger Ekbohm Åsa Landberg

*”Innerst
inne
var man
rädd...”*

Barn
och föräldrars
röster
om att ha
umgänge
tillsammans med
kontaktperson

Rädda Barnen
Save the Children Sweden

Socialstyrelsen

”Innerst inne var man rädd...”

Barns och föräldrars röster om att ha umgänge
tillsammans med kontaktperson

Socialstyrelsen klassificerar sin utgivning i olika dokumenttyper. Denna publikation tillhör *Redovisningar av externa projekt och erfarenheter*, rapporter med resultat från valda projekt som fått ekonomiska bidrag eller annat stöd från Socialstyrelsen för forskning, försöksverksamhet, utvecklings- och kvalitetsarbete m.m. Kan också innehålla presentationer av erfarenheter, goda exempel och idéer som kan stimulera utveckling och förändring. Författarna/uppgiftslämnarna svarar själva för innehåll och slutsatser. Socialstyrelsen drar inga egna slutsatser.

© 2007 Rädde Barnen och Socialstyrelsen

ISBN: 978-91-7321-249-6

”Innerst inne var man rädd...”, art nr 10050, kan beställas via Rädde Barnens bokhandel på nätet, www.bokhandel.rb.se eller telefon 08-698 90 20.

Man kan även beställa boken från:

Socialstyrelsens kundtjänst

art nr 2007-124-2

120 88 Stockholm,

Fax 08-779 96 67

E-post socialstyrelsen@strd.se

Webbutik: www.socialstyrelsen.se/Publicerat

Författare: Inger Ekbohm och Åsa Landberg

Handläggare på Socialstyrelsen: Merike Lidholm och Eva Elfver-Lindström

Omslag: Robert Malmkvist

Produktion: Ulla Ståhl

Tryck: Elanders Mölnlycke, 2007

Innehåll

Förord	7
Sammanfattning	9
Definitioner och begrepp	11
Inledning	12
Bakgrund	15
Kontaktperson vid umgänge	15
Pågående utredning	16
Konventionen om barnets rättigheter	16
Socialstyrelsens allmänna råd	17
Antal barn som har umgänge med kontaktperson	18
Två aktuella forskningsrapporter	18
Några teorier och kunskaper som har betydelse för frågan om umgänge med kontaktperson	21
Anknytning och relationen mellan föräldrar och barn	21
Traumatisering	23
Den tänkta och den levda familjen	24
Barn är i en maktlös position	25
Umgänge med kontaktperson i praktiken	27
Syfte och frågeställningar	27
Tillvägagångssätt	27
Genomgång av domar	27
Telefonintervjuer med boendeföräldrar och umgängesföräldrar	27
Intervjuer med barn	28
Frågor till socialtjänsten	28
Sammanställningen av domar	28
Orsakerna till domarna om kontaktperson	29
Innehållet i domarna om umgänge med kontaktperson	30
Barnen syns inte i domarna	31

Uppgifter från boendeföräldrarna	33
Blev det som beslutades i domen 2002 verklighet?	34
Hur ser umgänget ut idag?	34
Positiva erfarenheter av umgänget	35
Negativa erfarenheter av umgänget	36
Felaktiga förväntningar	39
Uppgifter från umgängesföräldrar	39
Råd från föräldrar till socialtjänst och domstolar	40
Vad säger barnen?	40
Hur ser umgänget ut idag?	41
Hur fungerade stödet från kontaktpersonen enligt barnen?	41
Trygghet	44
Utsatthet	45
Vems behov och vems ansvar?	47
Syskon	48
Kontaktpersonens roll	49
Information och delaktighet	50
Råd från barn till barn	51
Uppgifter från socialtjänsten	53
Diskussion och slutsatser	55
Målet med kontaktperson vid umgänge uppnås oftast inte	55
En grundlig utredning och riskbedömning som underlag till domstolen	56
Vad tycker barnet?	57
Är barnet traumatiserat? Har barnet fått behandling?	57
Hur ser relationen mellan barn och föräldrar ut?	58
Vilket stöd behöver boendeföräldern?	58
Tar umgängesföräldern ansvar för sina brister och sina handlingar?	
Finns förändringspotential hos umgängesföräldern?	59
Umgängesföräldrarnas inställning till umgänge med kontaktperson är viktig i bedömningen	60
Innebär det någon risk för barnet att ha umgänge med sin förälder?	60
Svåra bedömningar	62
Barns rätt till information och delaktighet	63
Information	64
Förberedelser	65
Utvärdering	65

Att tvinga barn till umgänge	66
Olika former av umgänge med kontaktperson	68
Kontaktpersonens uppdrag	69
Kontaktperson vid överlämnande mellan föräldrarna.....	69
Kontaktperson under begränsad tid.....	70
Kontaktperson på obestämd tid.....	70
Umgängesstöd på frivillig basis.....	70
Slutsatser	72
Referenser	75

Förord

Enligt FN:s konvention om barnets rättigheter har varje barn rätt till sina föräldrar. Idealet för ett barn är att växa upp med en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Dessvärre ser inte verkligheten ut så för alla barn. Alla barn kan inte ha kontakt med sina föräldrar på egen hand. Bakgrunden varierar, men ofta finns det uppgifter om att det förekommit våld, hot eller övergrepp i barnets liv. Domstolen beslutar i vissa fall om att en kontaktperson ska finnas med då ett barn träffar föräldern. Det är socialtjänsten som ansvarar för insatsen.

Psykoterapeuterna på Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris har mött många barn som har haft kontaktperson under umgänge med en av sina föräldrar. En erfarenhet är att det ofta blir otydligt och otryggt för ett barn då ett umgänge ska påbörjas med kontaktperson. Barnet kan ha många frågor och funderingar kring t.ex. vem som bestämmer eller vad kontaktpersonen kan hjälpa till med. För ett barn kan det även vara svårt att möta föräldrars oro eller ilska. Det finns även oklarheter kring hur barnet ska kunna vara delaktig och när insatsen kan avslutas.

Det finns ingen samlad kunskap om hur insatsen kontaktperson vid umgänge fungerar i praktiken för barn och föräldrar. Det finns många oklarheter i hur insatsen ska organiseras och hur ansvarsfördelningen ser ut. Rädda Barnen tog initiativ till ett samarbetsprojekt med Socialstyrelsen för att ta reda på hur umgänge med kontaktperson fungerar i praktiken. Socialstyrelsen har lämnat medel till projektet. Rapporten är skriven av Åsa Landberg och Inger Ekbohm vid Rädda Barnen. Handläggare på Socialstyrelsen har varit Merike Lidholm och Eva Elfver-Lindström

1 juli 2007 presenterar utredningen ”Beslutanderätt vid gemensam vårdnad”, som bl.a. har att ta ställning till frågor kring kontaktperson vid umgänge, sina förslag för att säkerställa att barn får det stöd de behöver vid umgänge.

Vår förhoppning är att denna rapport ska bidra till att lyfta fram och förstärka barnens perspektiv och socialtjänstens ansvar för planering, information och uppföljning när det gäller umgänge med kontaktperson.

Inger Widén Cederberg
Chef för Individ- och familjeenheten
Socialstyrelsen

Cecilia Modig
Chef för Rädda Barnens
centrum för barn och
ungdomar i kris

Tack från författarna

Vi vill tacka barn och föräldrar som så generöst och modigt delat med sig av sina erfarenheter och tankar! Det är en ovärderlig kunskap ni har förmedlat. Vi vill även tacka Eva Nyberg, forskningsledare FoU Södertörn, som varit ett mycket inspirerande handledare under vårt arbete med projektet.

Inger Ekblom
Socionom, leg psykoterapeut

Åsa Landberg
Leg psykolog, leg psykoterapeut

Författarna Inger Ekblom, socionom och leg psykoterapeut, och Åsa Landberg, leg psykolog och leg psykoterapeut, arbetar båda på Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris i Stockholm. De var och med och startade BUP-mottagningen Bågen 1998, en specialmottagning för barn som upplevt våld i sina familjer. I en expertrapport från socialstyrelsen, ”I skuggan av våldet” (2002), beskriver de en metod för att arbeta med förskolebarn i fokuserade terapigrupper som de utvecklade på Bågen.

Inger Ekblom har tidigare gett ut två böcker på Rädda Barnens förlag: När mamma eller pappa dricker (1994) och ”Och han sparkade mamma...” (1999).

Sammanfattning

Hur det fungerar för barn att ha umgänge med en av sina föräldrar tillsammans med en kontaktperson är ett utforskat område. Det finns bl.a. oklarheter i ansvarsfrågan och då det gäller barns delaktighet.

Rädda Barnen tog därför initiativ till ett samarbetsprojekt med Socialstyrelsen för att ta del av barns och föräldrars erfarenheter av umgänge med kontaktperson. Vi ville undersöka om insatsen kontaktperson hjälpte till så att barnet och umgängesföräldrarnas kontakt utvecklades och ge förslag till förbättringar. Vi har gått igenom samtliga domar från 2002 där tingsrätten beslutat om umgänge i närvaro av kontaktperson och följt upp domar gällande 36 barn genom intervjuer med boendeföräldern. Vi har dessutom intervjuat elva av barnen, sex umgängesföräldrar och varit i kontakt med socialsekreterare inom socialtjänsten.

I många av domarna uttrycks tydligt att syftet med umgänget i närvaro av kontaktperson är att barnet ska få möjlighet att bygga upp en nära och god relation till sin umgängesförälder. Men 26 av de 36 barn vi följt upp har idag mycket lite eller ingen kontakt med sin umgängesförälder. Vi har sett få exempel på att den uttalade målsättningen att barnet ska få utveckla en god och nära relation till sin umgängesförälder kunnat förverkligas. Det behöver inte betyda att insatsen kontaktperson varit dålig eller meningslös. Men vårt intryck är att målet satts för högt. Familjerna i vår studie är hårt belastade och umgängesföräldrarna har oftast brustit betänkligt i sin föräldraroll. Ofta verkar såväl umgängesföräldrarnas förmåga som relationen mellan föräldrar och barn att överskattas.

En stor majoritet av boendeföräldrarna (till 24 av 36 barn) tyckte att insatsen fungerat dåligt. Kritiken från föräldrarna är massiv. De uppger t.ex. att barnen inges ett falskt hopp, att barn tvingas till umgänge fast de inte vill eller är rädda, oro för barnets säkerhet, att kontaktpersonen inte stoppar umgänget eller ingriper när det behövs och att socialtjänsten eller kontaktpersonen ställer orimliga krav på boendeföräldern.

De barn vi intervjuat tillhör den grupp som faktiskt haft umgänge enligt domen. Några av dem har inga positiva upplevelser alls av insatsen kontaktperson. Det verkar vara kopplat till att socialtjänst och domstol inte lyssnat på vad de sagt. Åtta av elva intervjuade barn tycker att det var övervägande bra eller okej att ha umgänge med kontaktperson.

En majoritet av barnen har upplevt att kontaktpersonen gett trygghet. Trots det ser vi få exempel på att barnen är trygga med sin umgänges-

förälder. De har snarare lärt sig att hantera en förälder som brister i många avseenden. En del av barnen resonerar i termer av att de själva måste säga ifrån, sätta stopp eller ansvara för föräldern. De tycks inte se det som en möjlighet att föräldern eller någon annan vuxen ska hjälpa dem. Ansvar är deras. Utsatthet, rädsla, frustration och besvikelse återkommer i de flesta intervjuer. Flertalet av de intervjuade barnen har idag ingen kontakt med sin umgängesförälder.

Många av barnen känner sig långt borta från de beslut som fattats om umgänget. De efterlyser att vuxna ska lyssna mer på barn och vad de vill.

Våra intervjuer tyder på att ett stort ansvar idag läggs på boendeföräldern för att informera barnet och för att få umgänget att fungera. Det är tydligt att barnen lämnats ensamma med att hitta lösningar och hantera sin situation. De allra flesta har aldrig blivit tillräckligt informerade av ansvariga myndigheter om syftet med kontaktperson, om vem som har beslutat eller om sina egna rättigheter.

Vi ser tre viktiga utvecklingsområden för att insatsen kontaktperson vid umgänge ska fungera bättre i praktiken; utökande av barns delaktighet, förtydligande av olika former av kontaktperson och förtydligande av kontaktpersonens uppdrag.

Barns delaktighet

- Barnet har rätt att komma till tals inför beslutet i domstol.
- Socialtjänsten ansvarar för att informera barnet och att förbereda umgänget tillsammans med barnet.
- Barnet har rätt att komma till tals i samband med socialtjänstens praktiska planering av umgänget.
- Barnet har rätt att komma tals i en kontinuerlig uppföljning av umgänget och inför varje förändring eller upptrappning av umgänget.

Förtydligande av olika former av umgänge med kontaktperson

- Vi delar upp samvaron mellan föräldrar och barn i tre grova kategorier: vardagsumgänge, social aktivitet och möte. De olika kategorierna av samvaro kräver olika struktur, olika lång tid och olika uppdrag för kontaktpersonerna eller andra vuxna som är med.
- Kontaktpersonens uppdrag kan delas in i fyra huvudtyper, kontaktperson vid överlämnande, kontaktperson under begränsad tid och kontaktperson på obestämd tid respektive frivilligt umgängesstöd (dvs. ej efter dom).

Förtydligade av kontaktpersonens uppdrag

- Målsättningen med beslutet om kontaktperson vid umgänge måste vara tydligt formulerat.
- Undvik icke tidsbegränsade beslut om umgänge med kontaktperson.
- Inför varje beslutad upptrappning av umgänget ansvarar socialnämnden för att utvärdera hur det hittills fungerat.
- Utveckla formerna för umgängesstöd (till exempel kontaktperson eller samtalsstöd) på frivillig basis.

Definitioner och begrepp

Kontaktperson – syftar i denna rapport på kontaktpersoner som närvarar vid ett barns umgänge med sin förälder efter domstolsbeslut.

Boendeförälder – den förälder hos vilken barnet är bosatt och som det tillbringar sin huvudsakliga tid med.

Umgängesförälder – den förälder som har umgäingsrätt med barnet. I denna rapport föräldrar som har rätt till umgänge med en kontaktperson närvarande under umgänget eller vid överlämningen mellan föräldrarna.

Gemensam vårdnad – båda föräldrarna ansvarar gemensamt för barnet och fattar gemensamma beslut. De ansvarar tillsammans för att barnet får den omvårdnad, trygghet, försörjning, utbildning och uppfostran som det har rätt till.

Ensam vårdnad – en av föräldrarna är ensam vårdnadshavare och har själv rätt att fatta beslut om barnet.

Umgängesstöd – begrepp som föreslogs av 2002 års vårdnadskommitté, för att beteckna den person som utses av socialnämnden i enlighet med ett domstolsbeslut om umgänge, och som diskuteras inom ramen för utredningen ”Beslutanderätt vid gemensam vårdnad”.

Inledning

Först var det meningen att jag skulle träffa honom själv en helg. Men det gjorde jag inte. Sen föreslog de att det skulle vara en kontaktperson. Det var ju klart bättre. Men jag ville inte. Det var ju klart bättre än att vara med honom själv. Jag sa till alla som jag fick prata med att jag inte ville träffa pappa.

Sa du varför du inte ville träffa honom?

För det första var det ju hemma hos honom där allt hade hänt. Det var ju ännu jobbigare. Och sen ville jag inte se honom överhuvudtaget. Jag förstår inte varför jag skulle behöva göra det heller.

Ur intervju med en flicka som har haft umgänge med sin pappa tillsammans med kontaktperson

Var det bra att ha kontaktperson?

Nja.. Faktiskt tror jag det . För då kan man ha bestämda tider istället för... Ja, förut bråkade mina föräldrar om att pappa ville att jag skulle stanna längre och så där. Och min mamma... Hon åkte alltid dit med min låtsaspappa.

Varför slutade kontaktpersonen vara med då?

För att mina föräldrar bråkar inte om tider och så längre. De håller tiderna. Och om man har glömt något så kan man åka tillbaka och hämta det. Och om man är lite försenad för att man varit på träning eller så, så tycker han att det är okej. Kanske någon gång om man åker dit för att min pappa vill fira något så tycker mamma att det är okej. Så de kommer överens mycket bättre.

Ur intervju med en pojke som har haft umgänge med sin pappa tillsammans med kontaktperson

Alla barn kan inte ha kontakt med sina föräldrar på egen hand. När ett barn inte kan träffa sin förälder ensam kan en lösning vara att barnet får ha med sig en annan vuxen – en kontaktperson anlitad av socialtjänsten – som stöd under umgänget.

Domstol kan i ett mål om umgänge besluta om att det ska ske i närvaro av kontaktperson.

Det finns många oklarheter kring hur insatsen kontaktperson vid umgänge ska organiseras och hur ansvarsfördelningen ska se ut.¹ En stor brist är att det inte finns någon samlad kunskap om hur insatsen fungerar i praktiken för barn och föräldrar.

Rädda Barnen tog därför initiativ till denna undersökning. Vi som har gjort intervjuerna och sammanställt resultaten arbetar på Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris med behandling av barn och ungdomar som utsatts för våld eller sexuella övergrepp. Tillsammans har vi lång erfarenhet av barn som har missbrukande föräldrar, barn som misshandlats eller utsatts för sexuella övergrepp och barn som upplevt att en pappa eller styvpappa misshandlar mamma. Många av de barn vi mött har befunnit sig mitt i komplicerade umgänges- och vårdnadstvister. En del av dem har under någon period haft umgänge med kontaktperson.

Vi har i vårt arbete sett en del goda exempel. Det finns barn som vill träffa sin förälder, men där närvaron av kontaktperson har varit nödvändig för att vuxenvärlden skulle känna sig trygg med umgänget. De barnen har kunnat upprätthålla kontakten med en förälder som suttit i fängelse eller i situationer där föräldrarna inte kunde träffa varandra. På sikt har insatsen kontaktperson bidragit till att barn kunnat ha ett vanligt umgänge med sina föräldrar. Men många gånger har vi sett det motsatta, att det inte har fungerat alls. Kompetensen hos de anställda kontaktpersonerna har varierat stort och information till barnen, förberedelser och uppföljning av insatsen har ofta fungerat skrämmande dåligt.

I vårt praktiska arbete med barnen har vi många gånger hjälpt socialtjänst och föräldrar med att informera barnet om insatsen. Vi har varit med om att socialtjänsten tillsatt kontaktperson utan att alls informera barnet. Ett barn som blivit misshandlat fick inte veta varför kontaktpersonen var med. Barnet trodde att det var en kompis till pappa. Det innebär att barnet inte förstod att det var skyddat från misshandel utan väntade på nästa slag.

Påtagligt ofta har umgänget aldrig kommit till stånd. Ibland hittade socialtjänsten ingen person att anställa, ibland uteblev föräldern från umgänget och ibland var det boendeföräldern som med hänvisning till barnets psykiska hälsa satte stopp för umgänget.

Dessa erfarenheter har lett fram till att vi sett ett behov av att på ett systematiskt sätt undersöka hur umgänge med kontaktperson fungerar. Är de barn vi mött representativa finns många brister som behov åtgärdas. Vi tog därför initiativ till denna intervjustudie.

¹ Andersson, G. & Bangura Arvidsson, M. (2006). *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset., SOU 2005:43 *Barnets bästa - föräldrars ansvar*.

Denna rapport beskriver resultatet av undersökningen, slutsatser och förslag på förbättringar. Inledningsvis beskriver vi kortfattat några teorier och studier som haft betydelse för vår analys av intervjuerna.

Bakgrund

Kontaktperson vid umgänge

De flesta barn som har kontaktfamilj/kontaktperson har det av andra skäl än att det behövs under umgänget med en förälder. Det kan till exempel handla om en familj dit ett barn åker varannan helg för att få fler vuxen-kontakter och för att en ensamstående förälder ska avlastas.

Också när det gäller kontaktperson vid umgänge kan socialtjänsten bevilja kontaktperson som ett stöd efter ansökan från vårdnadshavare. Då är det en frivillig insats enligt socialtjänstlagen som förutsätter att vårdnadshavare begär den eller samtycker till den. Denna kontaktperson kan vara till ett stöd för föräldrarna och barnet och underlätta kontakten dem emellan, t.ex. vid hämtning och lämning i samband med umgängestillfällena. Ibland kan kontaktpersonen behövas för att barnet ska slippa vara med om konfrontationer mellan föräldrarna om dessa är i svår konflikt med varandra.

Men det finns också en möjlighet för domstol i mål om umgänge att besluta om att barns umgänge med en förälder ska ske i närvaro av kontaktperson när man av något skäl inte anser att det är lämpligt att de är ensamma tillsammans. Kontaktperson kan utses för barnets trygghet eller på grund av att barnet behöver stöd.² Det är dock alltid socialtjänsten som har ansvaret för att utse en kontaktperson, oavsett om beslutet är fattat av domstol eller av socialtjänsten. Socialtjänsten ska rekrytera, följa upp och avsluta insatsen.³

I praktiken handlar det ofta om barn där någon av föräldrarna har en tung social problematik. Ofta har myndigheterna försökt andra vägar innan kontaktperson tillsätts. Det krävs i regel starka skäl för att en förälders umgängesrätt ska inskränkas på detta sätt.

2002 års vårdnadsutredning underströk att kontaktperson vid umgänge inte är en övervakare eller någon som har befogenheter att hindra att barnet förs bort eller skydda barnet från kränkande behandling. Behövs ett sådant skydd anser vårdnadskommittén att man ska besluta om att inte förordna om umgänge.⁴

² SOU2005:43 *Barnets bästa – föräldrars ansvar*.

³ Socialstyrelsen. (2003). *Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rättstillämpningen och handläggningen inom Socialtjänstens familjerätt*.

⁴ SOU2005:43 *Barnets bästa – föräldrars ansvar*, s 174.

Vårdnadskommittén betonade också att en dom om kontaktperson vid umgänge enbart ska utgå från barnets behov av stöd. Är det umgängesföräldern som på grund av bristande omsorgsförmåga behöver stöd, ska det tillgodoses på annat sätt, till exempel genom att umgängesföräldern får en kontaktperson enligt socialtjänstlagen.

Att bedöma vad som är skydd respektive stöd då ett barn ska ha umgänge med kontaktperson är komplicerat.

I en del kommuner finns verksamheter där barn kan ha umgänge med föräldrar med personal närvarande (s.k. ”pappis”). Ofta sker umgänge där när domstol dömt till umgänge med kontaktperson. Flera föräldra-barnpar kan utöva sitt umgänge i barnvänliga lokaler. Men det förekommer också att umgänget sker där efter en frivillig överenskommelse. Verksamheten kan till exempel finnas i samma lokaler som öppen förskola eller familjecentral.

Sedan den 1 juli 2006 har socialnämnden fått möjlighet att väcka talan om umgänge. Om nämnden får veta att ett barn riskerar fara illa kan den väcka talan om att umgänget ska förändras. Det kan vara nödvändigt om en av föräldrarna av rädsla för den andra eller av andra skäl själv inte väcker talan. Detta gäller oavsett om frågan om umgänge reglerats i avtal, varit föremål för domstolsprövning eller överhuvudtaget inte är reglerat. (Den undersökning som presenteras här gäller domar som avkunnades under år 2002. Då fanns det inte någon sådan möjlighet för socialtjänsten.)

Pågående utredning

Den 1 juli 2007 presenteras utredningen ”Beslutanderätt vid gemensam vårdnad”, som bl.a. har haft till uppgift att ta ställning till om det behövs en uttrycklig lagreglering om medverkan av kontaktperson vid umgänge mellan ett barn och en förälder. Detta för att säkerställa att barnet får det stöd det behöver vid umgänget. Andra frågor som ska tas upp är kontaktpersonens uppgifter, utformningen av uppdraget och uppdragets avslutande.

Konventionen om barnets rättigheter

Konventionen om barnets rättigheter antogs av FN: s generalförsamling 1989. Sverige anslöt sig till konventionen 1990. Detta förpliktigar Sverige till att respektera och efterleva bestämmelserna i konventionen.

Varje barn har enligt FN: s konvention om barnets rättigheter rätt till sina föräldrar (artikel 9).⁵ Med detta menas att barnet har rätt till kunskap

⁵ Edenhammar, K., Ek, S., Ewerlöf, G., Gustafsson, L.H., Hammarberg, T. & Sverne, T.(1994). *Respekt för barnet. FN:s konvention om barnets rättigheter*. Rädda Barnen.

och tillgång till båda sina föräldrar.⁶ Idealet för ett barn är att växa upp med en nära och god kontakt med bägge sina föräldrar, såväl som med andra familjemedlemmar och släktingar. Det betyder inte att barnet alltid, till varje pris, ska träffa sina föräldrar. Men barnet har rätt till sin egen livshistoria, kunskap om sitt ursprung, sina föräldrar och sin släkt. Det möjliggör den känsla av sammanhang som hjälper till att bygga upp en fast identitet.

Varje barn har också rätt till skydd mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavares eller annan persons vård (artikel 19).

Barn har rätt att uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör det. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till dess ålder och mognad. Barnet ska beredas möjlighet att höras, direkt eller genom ombud, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet (artikel 12).

Socialstyrelsens allmänna råd

I Socialstyrelsens allmänna råd står att uppdraget till kontaktpersonen bör vara skriftligt. Vidare bör uppdraget vara detaljerat och tydligt.

Det bör bland annat framgå

- *vad syftet med insatsen är*
- *vad kontaktpersonen ska vara vaksam på*
- *vilka förhållningsregler som ska gälla i det enskilda fallet*
- *att kontaktpersonen ska vara neutral och sätta barnets bästa främst och hur uppföljning av insatsen ska ske.⁷*

Kontaktpersonen bör ha tillgång till stöd från den ansvarige handläggaren och i komplicerade fall bör kontaktpersonen ha kvalificerad handledning.

⁶ Rädda Barnen. (1998). *Barnets rätt till båda sina föräldrar*.

⁷ SOSFS 2003:14. Se även Socialstyrelsen. (2003). *Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rättstillämpningen och handläggningen inom Socialtjänstens familjerätt*.

Antal barn som har umgänge med kontaktperson

Varje år dömer våra domstolar i cirka 1600 vårdnads- och umgängesrättsmål. Men det finns ingen nationell statistik över hur många barn som har kontaktperson vid umgänge. 22 000 barn hade någon gång under 2005 insatsen kontaktfamilj/kontaktperson enligt socialtjänstlagen.⁸ I statistiken går det inte att skilja ut olika former av kontaktperson eller kontaktfamilj. Det är därför komplicerat att ta reda på hur många barn som har umgänge med kontaktperson. Det enda säkra sättet är egentligen att fråga socialtjänsten i alla kommuner hur många kontaktpersonsuppdrag de haft under året. Att insatsen kan initieras genom ansökan om bistånd, avtal hos familjerätten eller genom beslut i domstol gör att det är svårt att söka. Det är långt fler barn som har umgänge med kontaktperson än vad som framgår av de domar vi studerat. Umgänget med kontaktperson kan dessutom pågå under många år.

Andersson & Bangura har undersökt en kommun med 100 000 invånare och kommit fram till att det under år 2004 var 32 barn som hade umgänge med en förälder med en kontaktperson närvarande. Ungefär hälften av dessa kontaktpersonsuppdrag baserades på ett domstolsuppdrag och hälften på frivilliga överenskommelser och uppdrag från föräldrarna. Dessa uppdrag utgjorde en stor andel av samtliga kontaktfamilj/kontaktpersonsuppdrag, som var 73 stycken.⁹ Vi har använt oss av dessa uppgifter för att göra en försiktig uppskattning av hur många barn i Sverige som har umgänge med kontaktperson. Med reservation för att denna kommun kanske inte är representativ för hela Sverige skulle en uppräknings till nationell nivå innebära att det kan röra sig om närmare 3000 barn som hade umgänge med kontaktperson under år 2004.

Två aktuella forskningsrapporter

Gunvor Andersson och Maria Bangura Arvidsson har undersökt vad insatsen kontaktperson innebär i umgängesärenden och hur den används sett ur de professionellas perspektiv. De studerade tre kommuner med olika organisation och befolkningsstrukturer. De har intervjuat jurister, familjerätts- och socialsekreterare.¹⁰ Några av de slutsatser de kommer fram till är:

⁸ Socialstyrelsen (2006). *Barn och unga – insatser 2005*.

⁹ Andersson, G. & Bangura Arvidsson, M. (2006). *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängesvister*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

¹⁰ Andersson, G. & Bangura Arvidsson, M. (2006). *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängesvister*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

- De intervjuade hade en generell uppfattning att det är barnets bästa att behålla kontakten med umgängesföräldern. Men det är inte alltid det bästa för det individuella barnet.
- De intervjuade förmedlar en generellt positiv bild av insatsen. Men man framhåller att det måste vara en kontaktperson som klarar av uppgiften. Man beskriver också att kontaktpersonernas uppdrag kan se mycket olika ut.
- Uppdraget att vara kontaktperson underlättas om det finns ett tydligt formulerat uppdrag och om kontaktpersonen får handledning.
- Handläggningen skiljer sig åt i olika kommuner bland annat utifrån hur skild familjerätten är från socialtjänstens övriga individ- och familjeomsorg. Förutom att det kan finnas samarbetsproblem mellan domstol och socialtjänst kan det även finnas ett ”glapp” mellan familjerätten och socialsekreterare inom övriga individ- och familjeomsorgen. Författarna har sett att det finns tre tankesätt som skiljer sig åt då det gäller vad som är ”barnets bästa”: domstolens, familjerättens och den inom socialtjänstens barn- och ungdomsvård. I en gruppintervju med företrädare för socialtjänsten kom det fram att det är särskilt svårt med våldsutsatta barn och föräldrar. Men de menade att det inte var särskilt vanligt.
- Det finns frågetecken kring hur man följer upp och avslutar insatsen.
- Intervjupersonernas övergripande slutsats var att kontaktpersonen oftast är en trygghet för barnen.

De finska forskarna Hannele Forsberg och Tarja Pösö har studerat övervakat umgänge mellan barn och föräldrar.¹¹ I Finland kan en domstol besluta om att möten mellan barn och förälder ska övervakas om det finns skäl att anta att träffarna utgör en risk för barnets säkerhet. Ett sådant beslut kan även fattas för en prövoperiod, för att man ska kunna se hur relationen mellan barn och förälder fungerar.

Övervakat umgänge utgår från synen att det biologiska föräldrskapet är av avgörande betydelse för ett barns utveckling. Barnet har rätt till att ha en relation till båda sina föräldrar, även om barnet inte delar sitt liv med dem. Att inte ha en relation till sina föräldrar ses som en förlust för barnet och något som skadar barnets utveckling. De båda forskarna menar att detta synsätt utgår från den traditionella forskning som finns

¹¹ Forsberg, H. & Pösö, T. (2007) *Barn som upplever våld, kapitel: Rädsla, förvirring, glädje – barnets position vid övervakat umgänge*. Gothia förlag

om separationer mellan barn och föräldrar och där källorna varit vuxna personer. Ny forskning pekar däremot på att barns erfarenheter varierar i samband med en separation, parallellt med ett förlustperspektiv finns också ett överlevnadsperspektiv.

Genom fyra gruppintervjuer med personal som arbetar på umgängescentra runt om i Finland fick forskarna möjlighet att ta del av 17 anställdas sammanlagda tankar och erfarenheter av att ha arbetat med övervakat umgänge. Efter att ha gått igenom intervjumaterialet delade forskarna in övervakarnas beskrivningar av barnen i sex olika kategorier: de rädda barnen, de förvirrade barnen, de manipulerade barnen, de ansvarstagande barnen och de glada barnen. De rädda barnen beskrevs oftast, de förvirrade barnen kom som nummer två etc. Detta betyder inte att flest barn var rädda eller förvirrade, utan det handlar om att det var de barnen som övervakarna var mest upptagna av.

Det rädda barnet

Övervakarna beskriver att barnets rädsla visas genom ansiktsuttryck, gester, beteenden och olika symtom. Barnen kan gömma sig, ha ont i huvudet, kräkas, gråta, eller vara helt tysta. Det finns två typer av rädda barn, barn vars rädsla är lika stark under alla träffar och barn som gradvis blir av med sin rädsla.

Barnens rädsla väcker oro hos övervakarna. Under själva umgänget kan övervakarna bara försöka övertala barnet och förmedla trygghet. Men övervakarna kan också avbryta träffen om situationen blir ohållbar, t.ex. om föräldern utsätter barn för våld.

Det förvirrade barnet

Förvirring hos barnen är ett annat tema som kommer upp i samtliga intervjuer, dock inte lika ofta som barnens rädsla. Övervakarna beskriver att barnen blir förvirrade då de inte fått omständigheterna kring umgänget förklarade. Exempel de tar upp är då barnets utsatts för sexuella övergrepp eller då pappan dödat barnets mamma. En annan förklaring till barnens förvirring är att föräldern framför helt orealistiska budskap till barnen under umgänget. Men övervakarna visste inte alltid själva varför umgänget var övervakat. I kategorin förvirrade barn finns även de besvikna barnen. Oftast handlar det om att barnet förberett sig inför umgänge och att föräldern inte kommer.

Det manipulerade barnet

Om barnet är manipulerat av en förälder eller inte är en annan kategori som övervakarna diskuterar. Man beskriver att barnet kan vara hjärntvätt-

tat till att tro vissa saker om den andra föräldern. Övervakarna skiljer på ”vanligt gnabb” som hänger ihop med föräldrarnas separation och att den ene föräldern baktalar den andra föräldern.

Det ansvarstagande barnet

En del barn tar på sig rollen som vuxen och tar själv ansvar för att det ska bli ett bra umgänge. Barnet kan kontrollera sitt eget beteende, ge förslag på aktiviteter eller underhålla umgängesföräldern.

Det glada barnet

Övervakarna beskriver positiva erfarenheter av umgänget. Men det är de negativa beskrivningarna som dominerar. Man ser att flera umgängesträffar gör det möjligt för barnet att komma över sin rädsla eller förvirring. För att det ska ske är det viktigt att en förändring sker hos föräldern och att relationen upprätthålls oavsett hur den ser ut.

Forskarna drar slutsatsen att det övervakade umgänget är ett mångtydigt fenomen med flera betydelser. Man ser att barnen upplever de övervakade träffarna som motstridiga. Barnen måste anpassa sig till beslutet och de vuxnas vilja trots att de kan vara rädda och förvirrade. Det är de vuxna som tolkar vad som är bra för barnen. Tidsaspekten finns med som en viktig faktor då man beslutar om övervakat umgänge. Vad barnet upplever här och nu är mindre viktigt, det viktigaste är att få en bättre framtid.

Forskarna påpekar att det idag finns ny forskning som visar att kvaliteten på relationen mellan föräldrarna är väsentliga faktorer för ett bra förhållande mellan barnet och umgängesföräldern. De ser ett behov av longitudinella studier och forskning där barnets erfarenheter ska ingå. De föreslår också att man utvecklar andra modeller än övervakat umgänge.

Några teorier och kunskaper som har betydelse för frågan om umgänge med kontaktperson

Anknytning och relationen mellan föräldrar och barn

Anknytningsteorin beskriver ett psykologiskt band som uppstår mellan ett barn och dess vårdare. Barnet bygger upp inre mentala representationer av sig själv, sina vårdare och samspelet dem emellan. Dessa representationer ligger till grund för inre arbetsmodeller som styr hur barnet uppfattar och interagerar med sin omgivning. Barn som känt sig älskade förväntar sig ett gott bemötande från omgivningen. Barn som skrämts

eller misshandlats misstror sin omgivning. Barnets tidiga relationer och upplevelser bildar mönster som återkommer i senare relationer. Barn som inte får möjlighet att utveckla en trygg anknytning till någon person alls riskerar att under hela livet ha svårt att utveckla nära relationer och att få psykiska svårigheter och beteendeproblem. De tidiga åren är mycket viktiga för hur anknytningen ska utvecklas. Men barnet behöver sin anknytningsperson under hela uppväxten.

Forskning visar att barn har förmågan att knyta an till mer än en person. Det kan till exempel vara mamma, pappa en mor- eller farförälder och äldre syskon. Barn kan också utveckla en trygg anknytning till en vårdare och en otrygg anknytning till en annan. Barn som utvecklar flera anknytningsrelationer är lyckligt lottade så till vida att de har fler personer att vända sig till, om en av dem sviktar kan barnet hitta trygghet i en annan. Men barnet utvecklar också anknytningshierarkier, alla personer är inte lika viktiga eller trygga.

För att bedöma en förälders omsorgsförmåga är några faktorer viktiga:

- Förälderns förmåga att skydda barnet mot faror
- Lyhördhet för barnets behov
- Förmåga att förmedla att barnet har en egen rätt att existera
- Förmåga att samarbeta med barnet
- Förmåga att förutsägbart och pålitligt finnas till för sitt barn¹²

Situationer när anknytningen försvåras

Anknytningen påverkas i hög utsträckning av verkliga händelser. Konflikter och våld, misshandel och sexuella övergrepp, missbruk, utvecklingsstörning eller psykisk sjukdom hos en förälder är faktorer som bidrar till att anknytningen blir otrygg, desorienterad eller uteblir. Gemensamma faktorer är att föräldern upplevs som otillgänglig eller oföresägbar. Barnet utsätts också för faror genom förälderns direkta eller indirekta medverkan. Barnet får ingen möjlighet att utveckla tillit eller att känna sig tryggt.¹³

En vårdnadstvist innebär i sig att konfliktnivån mellan föräldrarna är hög. I en stor andel av vårdnadstvisterna finns dessutom uppgifter om

¹² Broberg, A. i *Att knyta an, en livsviktig uppgift. Om små barns anknytning och samspel*. Allmänna Barnhusets skriftserie 2004:2.

¹³ Broberg, A. i *Att knyta an, en livsviktig uppgift. Om små barns anknytning och samspel*. Allmänna Barnhusets skriftserie 2004:2. ; Havnesköld, L. & Risholm Mothander, P. (1995). *Utvecklingspsykologi. Psykodynamisk teori i nya perspektiv*. Liber.

våld i familjen eller andra missförhållanden.¹⁴ Våld, sexuella övergrepp, missbruk eller psykisk sjukdom kan ha funnits med under stora delar av barnets uppväxt, kanske redan innan det föddes.

Under senare år har barn som växer upp med att pappa eller styvpappa misshandlar mamma uppmärksammats allt mer. De utvecklar ofta liknande symtom och svårigheter som barn som själva misshandlas. Alla former av missförhållanden, våld eller övergrepp i hemmet är i högsta grad faktorer som påverkar barnet. Ofta är missförhållandena också en direkt orsak till skilsmässa eller separation.

Barn med svårigheter i anknytningen utvecklar ofta kontrollerande beteenden gentemot sina föräldrar. Vi har funnit att de tre olika typer som David Howe beskriver är värdefulla för att kunna förstå beteendet hos barn som har umgänge med kontaktperson:¹⁵

- *Besträffande-aggressiv-rädd*

Barnet litar inte på de vuxna. Det litar enbart på sig självt. Det uppnår trygghet genom att kontrollera sin omgivning. Det kan växla mellan att vara charmigt när det känner sig i underläge och aggressivt och kontrollerande mot sådana personer det känner att det råar på.

- *Tvångsmässigt omvårdande*

Barnet tar hand om sin förälder och förväntar sig inte att själv bli omhändertaget.

- *Tvångsmässig foglighet*

Barnet anpassar sig och försöker vara till lags för att inte föräldrarna ska bli arga eller stöta bort det.

Traumatisering

Barn som utsatts för misshandel, sexuella övergrepp eller har bevittnat misshandel av en familjemedlem riskerar att utveckla ett posttraumatiskt stressyndrom. Barn med posttraumatiskt stressyndrom lever i en bemärkelse *som om* de otäcka händelserna fortfarande pågår. Påminnelser om traumat leder till intensivt fysiskt och/eller psykiskt obehag som man på olika sätt försöker undvika. Samtidigt dyker minnet av traumat gång på gång upp i tankar och drömmar.¹⁶

En svensk undersökning av barn som bodde på kvinnojour med sin mamma efter det att hon flytt från misshandel visar att barnen har en

¹⁴ Socialstyrelsen. (2004). *Glimtar av barn från vårdnads-, umgänges- och boendedomar 1999 respektive 2002.*, Barnombudsmanen. (2005). *När tryggheten står på spel.*

¹⁵ Howe, D. i Almqvist, K. & Jansson, S. (2004) *Skolhälsovård. Barn som bevittnat våld.* Gothia.

¹⁶ Black, D., Newman, M., Harris-Hendricks, J. & Mezey, G. (1997). *Psychological trauma. A Developmental Approach.* Gaskell.

mycket hög symtombelastning. De allra flesta (83 %) visade ett överdrivet beroende av mamman. Över 60 % var rädda för att vara ensamma, var lättskrämda och oroliga.¹⁷ Barn som upplevt våld blir ängsligare och mer bundna vid sin boendeförälder än andra barn. För ett barn som till exempel inte vågar vara ensamt i ett rum eller gå ut och leka på gården självt kan ett umgängestillfälle med en skrämmande förälder vara något oöverstigit. Ett upplevt tvång riskerar att förvärra situationen.

Erfarenheter från Rädda Barnens arbete med våldsutsatta barn visar ett stort behov av att klargöra vad det är barnen behöver. När ett barn utsatts för våld eller övergrepp är socialtjänstens arbete med att skydda barnen och erbjuda dem och föräldrarna stöd det *första* oumbärliga steget. Utan det kan inte heller något behandlingsarbete ske. Beslut om vårdnad och umgänge har stor betydelse för skyddet för barnet.

Ett *andra steg* är att barnen erbjuds krissamtal med syfte att bekräfta deras upplevelse, ge information och stöd. Sådana krissamtal bör också kunna kombineras med en första bedömning av symtom.

Ett *tredje steg* är att barnpsykiatrisk behandling erbjuds de barn som behöver. Behandling av barn med posttraumatiskt stressyndrom kan ske i många olika former, i grupp eller individuellt, och med olika teoretisk inriktning. En trygg miljö och stöttande vuxna är en nödvändighet för att barnets tillstånd inte ska bli kroniskt. Traumafokuserad behandling hjälper barnet att hantera sina minnen och att stå ut med de starka känslor som väckts.¹⁸

Ett posttraumatiskt stressyndrom innebär en starkt ökad sårbarhet för nya trauman. Denna sårbarhet kvarstår ofta under uppväxten trots att symtomen avklingat med eller utan hjälp av behandling. Nya påfrestningar kan lätt leda till att symtomen blossar upp igen.

Den tänkta och den levda familjen

Margareta Bäck Wiklund beskriver motsättningen mellan den tänkta familjen (idealfamiljen) och den levda familjen. Hon menar att vi skyddar den tänkta familjen genom att dölja hur familjelivet verkligen ser ut till vardags. I den tänkta familjen älskar alla föräldrar sina barn och alla barn älskar sina föräldrar. Den tänkta familjen är en familj som består av mamma, pappa och barn och ska så förbli trots skilsmässa eller separation.¹⁹

¹⁷ Almqvist, K. & Broberg, A. (2000) *Barn som bevittnat våld mot mamma*. Lundby stadsdelsförvaltning.

¹⁸ Ekbohm, I. & Landberg, Å. i Eriksson, M. (2007). *Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik*. Gothia.

¹⁹ Bäck-Wiklund, M. & Johansson, T. (2003). *Nätverksfamiljen*. Natur & Kultur.

För många barn är klyftan mellan den tänkta och den levda familjen stor. De har upplevt föräldrar som sviker och inte tar sitt föräldraansvar. De har blandade känslor för sina föräldrar. De kanske älskar den förälder som svikit men är också arga och besvikna. En del barn älskar inte alls sin förälder. Sveket har varit alltför stort.

Maria Eriksson beskriver i sin doktorsavhandling hur uppgifter om våld i familjer osynliggörs inom familjerätten där idealet är en separerad kärnfamilj.²⁰ Den generella politiken som gäller föräldraskap och familjer strävar efter att öka jämställdheten och att få föräldrar att dela på ansvaret för och omsorgen om barnen. Detta synsätt kan ibland bli ett hinder i arbetet för att hindra våld och skydda barn mot våldsamma pappor efter en separation mellan föräldrarna. En allmän strävan efter att inkludera bägge föräldrarna i barnets liv riskerar att skymma sikten för hur den levda familjens verklighet gestaltar sig. Man kan också uttrycka det som att generella antagandena om barns bästa inte alltid stämmer överens med det individuella barnets bästa.

Bilden av hur en förälder ska vara och kraven på föräldraförmåga inom familjerätt och domstol varierar antagligen beroende på om det handlar om en mamma eller en pappa. En vanligt förekommande bild hos socialsekreterare är att då barnet är litet behöver det sin mamma och då det blir större behöver det sin pappa. Inom socialtjänsten finns en ambivalens vad gäller traditionella respektive moderna värderingar om kön och genus, och mellan faderns positiva betydelse respektive ifrågasättande av fäder.²¹

Återigen riskerar bilden av den tänkta familjen att överskugga bedömningen av den verkliga familjen. Behovet av mamma respektive pappa är individuellt, och hänger samman med vilka föräldrarna och barnet är i varje enskild familj.

Barn är i en maktlös position

Brister i föräldraförmåga till följd av psykisk sjukdom eller missbruk är jämnare fördelade över könen än brister på grund av att föräldern är våldsam. Män bär ansvaret för en stor andel av alla våldsbrott inom familjen. Mäns våld mot kvinnor och barn är ett uppmärksammat samhällsproblem. Men även kvinnor utsätter sina barn för våld. Cirka en tredjedel av

²⁰ Eriksson, M. (2003). *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäderns våld*. Stehag: Förlags AB Gondolin.

²¹ Bangura- Arvidsson, M. (2003). *Ifrågasatta fäder till socialt utsatta barn*. Lunds dissertations in social work.

polisanmäld misshandel av barn har en kvinna som misstänkt förövare.²² Olika synsätt på varför våld utövas i en relation relateras ofta till frågor om makt. Barn påverkas precis som vuxna av könsroller och maktstrukturer i samhället. Men de är inte enbart flickor eller pojkar utan också barn. I frågor om makt är det tydligt att barnet är den familjemedlem som står längst ned i hierarkin. Föräldraskapet innebär att man har makt över sina barn. Föräldrarna har bestämmanderätt och ansvar. Successivt får barnet mer och mer ansvar över sitt liv.

Både mammor och pappor utövar makt över barn – en del av dem utövar också våld. När föräldrar missbrukar sin makt över barnet har det väldigt lite att sätta emot. Hoppet står till den andre föräldern, vuxna utanför familjen, socialtjänst och rättsväsende.

²² Nilsson, L. (2004). *Misshandel av kvinnor och barn*. Brottsförebyggande rådet.

Umgänge med kontaktperson i praktiken

Syfte och frågeställningar

Genom intervjuer med barn och föräldrar som har erfarenhet av kontaktperson vid umgänge hoppas vi att kunna få mer kunskap och bidra med råd och praktiska exempel på hur det kan gå till.

Vi har valt att koncentrera oss på de konkreta erfarenheter som föräldrar och barn har av umgänge med kontaktperson. Vi vill veta vad de varit med om, och hur deras erfarenheter stämmer överens med beslutsfattarens ambitioner och med professionellas uppfattning. Vi ville få en bred bild av hur umgänget med kontaktperson fungerade i praktiken och vilken kontakt barnen har med sin umgängesförälder idag.

Tillvägagångssätt

Genomgång av domar

Vi har gått igenom samtliga domar från 2002 där tingsrätten efter huvudförhandling beslutat om umgänge i närvaro av kontaktperson. Därefter har vi kontaktat föräldrar som är vårdnadshavare för att fråga om de och deras barn ville vara med i intervjuundersökningen.

Vi sökte efter telefonabonnemang i boendeföräldrarnas namn och efter adresser hos lokala skattemyndigheten. För över hälften av de 79 boendeföräldrarna gick det inte att få fram adress eller telefonnummer. Till de boendeföräldrar vi kunde nå skickade vi ett brev där vi berättade om projektet och förberedde dem på att vi skulle ringa upp inom ett par veckor.

Telefonintervjuer med boendeföräldrar och umgängesföräldrar

Sammanlagt har vi gjort telefonintervjuer med 26 boendeföräldrar som rör 36 barn, fyra pappor och 22 mammor. Vi har också gjort telefonintervjuer med umgängesföräldrarna till sex barn. Intervjuerna var halvstrukturerade och mellan 15 och 60 minuter långa. Föräldrarna fick berätta relativt fritt.

Vi ställde följdfrågor och täckte av frågorna i intervjuguiden om de inte besvarades av det föräldrarna berättade.

Intervjuer med barn

När vi genomförde telefonintervjuer med föräldrarna frågade vi om vi fick intervjua deras barn. Förutom att barnet sa ja till att träffa en av oss var en förutsättning att vårdnadshavarna godkände intervjun.

Intervjuerna med barnen planerades utifrån barnens och familjernas önskemål. Några barn ville helst att vi kom hem till dem. Några tonåringar föredrog att talas vid i telefon. Ytterligare några barn intervjuades på neutral plats; vi lånade lokaler på en BUP-mottagning eller hos socialtjänsten på den ort där barnen bodde.

Barnintervjun föregicks oftast av flera telefonsamtal med vårdnadshavaren/vårdnadshavarna. Före intervjuerna läste vi tingsrättsdomen och intervjuade boendeföräldern. En av intervjuerna är ett undantag. För att få en jämnare könsfördelning tog vi kontakt med en pojke vi kände till sedan tidigare. I hans fall finns det en dom om umgänge med kontaktperson från 2003.

Intervjuerna har tagit mellan 20 och 60 minuter. Vi använde oss av en halvöppen intervjumall. Vi bad barnen att berätta hur det var att ha umgänge med kontaktperson. Sedan ställde vi följdfrågor och täckte av våra frågeområden. Vi ville få veta hur de upplevt umgänget, vad som varit bra, vad som varit dåligt och hur umgänget fungerar idag.

Vi har intervjuat elva barn, mellan 7 och 17 år, tre pojkar och åtta flickor.

Frågor till socialtjänsten

Vi kontaktade också socialtjänsten i de nio kommuner som våra intervjuade barn kom ifrån. Vi tog reda på vem inom socialtjänsten som hade bäst överblick över insatsen kontaktperson vid umgänge och skickade sedan ut en enkät med några generella frågor om hur man arbetar med insatsen. Vi fick svar från socialtjänsten i sex kommuner.

Frågorna rör om socialtjänsten pratar med barnet direkt eller överlåter det åt någon annan, hur de gör inför att umgänget ska starta, hur uppföljningen görs och hur insatsen avslutas.

Sammanställningen av domar

Vi har gått igenom alla domar där tingsrätten dömde till umgänge i närvaro av kontaktperson 2002. Vi hittade sammanlagt 56 domar rörande

79 barn. De ingår i de domar som tidigare granskats av Socialstyrelsen²³ och Barnombudsmannen.²⁴ I de fall domen överklagats har vi tagit del av domarna från högre rätt.

- 35 av barnen är pojkar och 44 flickor.
- Åldern på barnen varierar mellan 1 och 15 år, med ett medelvärde på sju år. Medianåldern ligger på sju år. Sex av barnen är under tre år, ytterligare två barn är tre år gamla.
- Det vanligaste är att mamman är boendeförälder. 17 av barnen har umgänge med sin mamma och bor hos sin pappa (13 domar). 62 barn har umgänge med sin pappa och bor hos sin mamma (43 domar).
- I 12 av domarna som rör 21 barn dömdes till gemensam vårdnad. För tre barn rör domen enbart umgänge (vem som är vårdnadshavare framgår inte). För resterande 55 barn är boendeföräldern ensam vårdnadshavare.
- För 20 av barnen ska en kontaktperson närvara vid hämtning och lämning mellan föräldrarna. För tre av dessa barn är mamma umgängesförälder och för 17 av barnen är pappa umgängesförälder.

Orsakerna till domarna om kontaktperson

Orsakerna till kontaktpersons närvaro under umgänget varierar. Domarna ska bygga på en helhetsbedömning av barnets situation, och bakgrunden är ofta komplicerad. I elva fall finns det uppgifter om att en förälder (oftast pappan) misshandlat den andra. Domar om misshandel, olaga hot, grov kvinnofridskränkning, hemfridsbrott eller överträdelse av besöksförbud förekommer. Ibland har en förälder skyddad adress eller besöksförbud till följd av misshandeln.

I några fall är anledningen till kontaktperson stora konflikter och återkommande bråk mellan föräldrarna vid överlämning av barnet. I andra fall tycks motivet till domen snarast vara att insatsen kan underlätta att umgänget blir av, till exempel när boendeföräldern inte vill medverka till umgänge eller när umgängesföräldern vistas på behandlingshem.

²³ Socialstyrelsen. (2004). *Glimtar av barn från vårdnads-, umgänges- och boendedomar 1999 respektive 2002.*

²⁴ Barnombudsmannen. (2005). *När tryggheten står på spel.*

Innehållet i domarna om umgänge med kontaktperson

För 59 av barnen ska kontaktpersonen närvara under hela umgänget. För 24 av dessa barn finns ingen tidsbegränsning för insatsen. För 35 barn ska kontaktpersonen vara med under en begränsad period. Umgängesföräldern har sedan rätt att träffa barnen ensam.

För de 35 barn där tingsrätten beslutat om umgänge i närvaro av kontaktperson under en begränsad tid finns ofta ett schema där umgänget gradvis trappas upp. Dessa scheman är ofta komplicerade med många steg. Däremot saknas som regel instruktioner för den händelse att upptrappningen inte fungerar. Det står inte i någon av domarna hur umgänget ska fungera för att nästa steg i upptrappningen ska äga rum.

Mamman till en femårig flicka har vägrat att låta familjerätten komma på hembesök. Hon har också vägrat att komma på samtal utan att hennes egen mamma är med. Det gör att familjerätten inte kunnat göra någon egentlig bedömning. Det har inkommit anmälan till socialtjänsten om att flickan inte har det bra hos henne. Det finns uppgifter om att flickan blivit inlåst hos mamman och att mamman misshandlat farmor när hon kommit för att hämta flickan. Granarna är oroliga och har hört flickan skrika. Tingsrätten dömer till umgänge sex timmar varannan vecka i närvaro av kontaktperson under tre månader. Därefter ska umgänge ske utan kontaktperson, först sex timmar varannan vecka, därefter onsdag till måndag varannan vecka, varannan storhelg och fem veckor under sommaren. Ingen riskbedömning görs. Ingen plan för uppföljning finns.

För de 35 barn där umgänget med kontaktperson är tidsbegränsat finns uppgifter om att umgängesföräldern misshandlat boendeföräldern eller barnet i 18 fall. I fem fall finns uppgifter om att umgängesföräldern utsatt barnet eller ett syskon för sexuella övergrepp. Andra tydliga skäl är att umgängesföräldern missbrukar eller är psykiskt sjuk och risk för kidnappning av barnet. I några fall har barnen aldrig haft kontakt med sin pappa och ska börja umgås med någon de aldrig mött och som boendeföräldern inte kan tänka sig att träffa.

För de 24 barn där beslutet om kontaktperson under umgänget inte är tidsbegränsat är uppgifter om att umgängesföräldern utsatt barnet eller annan familjemedlem för våldsbrott eller sexuella övergrepp vanliga. Uppgifter eller domar om misshandel, sexuella övergrepp, kvinnofridskränkning, olaga hot eller vållande till annans död finns i domar som gäller 16 barn (en mamma, resten pappor). För många av de föräldrar som

misstänks ha utövat våld finns även uppgifter om narkotikamissbruk eller psykisk sjukdom. Våld är inte den enda orsaken till att föräldern inte får träffa sitt barn ensam.

En pappa är dömd för misshandel av sin före detta fru. Misshandeln har skett inför barnen. Mamman och de gemensamma barnen har skyddad adress och pappan har besöksförbud. Det finns uppgifter om att pappan missbrukar droger. Tingsrätten tar hänsyn till risken för att pappan skulle försöka pressa barnen för att få veta var de bor, men anser det viktigt att de får hjälp att återuppta kontakten med pappan och träffa honom regelbundet så att de kan bygga upp och befästa en god relation till honom.

En mamma har länge missbrukat läkemedel. Pappan upplever att hon trakasserar honom, hon blir ofta aggressiv och bråkig när barnen ska överlämnas. Vid ett tillfälle har hon slagit pappan. Barnen vill träffa sin mamma. Tingsrätten bestämmer att mamman ska ha umgängesrätt varannan vecka fredag till söndag. Umgängestillfällena ska avslutas med en stund tillsammans med en kontaktperson.

När det inte förekommit våld, hot eller övergrepp är andra uppenbara orsaker missbruk (ett barn), psykisk sjukdom (två barn) och ”kvalificerat umgängessabotage” (två barn). I domar som gäller två barn är orsaken sekretessbelagd, i ytterligare ett fall är orsaken svår att utläsa av domen.

Barnen syns inte i domarna

Domarna varierar mycket i fråga om uppgifter om barnet och föräldrarna. Några domar är ytterst knapphändiga. I en dom är till och med uppgifter om barnets namn och ålder utelämnade. I vissa domar är utredningar från familjerätt eller BUP sekretessbelagda, vilket innebär det att det blir svårt för en utomstående läsare att få en uppfattning om motiven till domsluten – orsakerna till att föräldern inte kan tillåtas träffa sitt barn ensam går inte att förstå av dokumenten.

Andra domar är detaljerade och skildrar mer eller mindre välgrundade anklagelser och påståenden om bägge föräldrarna i detalj. Det handlar ofta om personliga och kränkande uppgifter.

Ett vanligt scenario är att en av föräldrarna yrkar på växelvis boende och gemensam vårdnad, medan den andre yrkar på ensam vårdnad och ett begränsat umgänge för den andra föräldern. Om båda föräldrarna motsätter sig gemensam vårdnad måste domstolen välja en av föräldrarna som ensam vårdnadshavare.

Domarna beskriver oftast familjer och föräldrar med tung social problematik. Ibland har båda föräldrarna en bakgrund med missbruk och kriminalitet, ibland gäller det enbart umgängesföräldern. I några familjer består den sociala belastningen av våldsbrott eller sexualbrott inom familjen.

Den detaljrikedom som domarna ofta uppvisar när det gäller föräldrarna och deras personliga förhållanden har ingen motsvarighet när det gäller barnen. Det är sällsynt att domarna ger en bild av barnet eller ens av barnets inställning till umgänge (se även Socialstyrelsen 2004). I domarna står det mycket om hur föräldrarna ser på varandra – men lite om hur de uppfattar barnet, eller om hur barnet uppfattar sina föräldrar.

Läsningen av domarna ger lite information om de barn som de rör. Kanske finns barnen, deras inställning till föräldrar, boende och umgänge, deras önsknings och farhågor beskrivna i familjerättsutredningen. Men inget av detta anges som domskäl. Det finns beskrivningar av hur socialtjänsten, familjerätten, kontaktpersoner, BUP, läkare, lärare och släktingar ser på föräldrarna, men ytterst sällan beskrivningar av hur barnen ser på dem.

I de domar där barnets inställning är tydlig blir det ofta oklart varför domstolen inte tar hänsyn till den.

Pappan till en elvaårig flicka står åtalad för sexuellt utnyttjande av underårig och olaga tvång mot flickan. Han förklarar sig oskyldig och vill ha ensam vårdnad om flickan. Hon har tidigare bott hos honom under en period på drygt tre år.

Flickan har konsekvent vägrat att träffa sin pappa under flera år. Hon har berättat för socialtjänsten om övergrepp från pappas sida och även psykolog på BUP, lärare, mamma och skolsköterska vittnar om att hon vägrar att träffa sin pappa.

Familjerätten och även tingsrätten kommer trots detta fram till att det är i enlighet med flickans bästa att ha umgänge med sin pappa. Ingen riskbedömning görs.

Tingsrätten dömer till umgänge i närvaro av kontaktperson under en begränsad tid. Därefter ska flickan träffa sin pappa ensam. Man tänker sig en upptrappning till fritt umgänge vartannat veckoslut, helger och lov. I domen står också att detta umgänge ska gälla till dess hon fyller arton år.

Ingenstans står att flickan ska ha något att säga till om i umgängesfrågan.

I domskälen står att "så länge pappan inte dömts för brott begånget mot dottern kan misstankarna inte tillåtas påverka bedömningen i

vårdnadsålet om det inte görs i vart fall antagligt att brott blivit begånget”.

Tingsrätten för inget resonemang om flickans berättelser om övergrepp eller eventuell risk för övergrepp när hon umgås med sin pappa. Flickan har tydligt framfört sin rädsla och vilja, men tingsrätten bortser från den utan att förklara varför. (Detta är en av de domar vi följt upp, pappan blev senare dömd för övergreppen, se s.35).

Situationen för barnen som den beskrivs i de domar som är tidsbegränsade skiljer sig inte särskilt mycket från de domar som inte är tidsbegränsade. Det finns uppgifter om misshandel i familjen, narkotikamissbruk hos föräldrar eller sexuella övergrepp mot barn.

En pappa har tidigare haft grava alkoholproblem men är nu enligt egen uppgift nykter. Han är tidigare dömd för sexuella övergrepp mot tre små barn. Han har dessutom stått åtalad för sexuella övergrepp mot den nu åttaåriga dottern, men friats. Tingsrätten skriver att ingenting i målet motsäger att pappan skulle kunna ta väl hand om sina barn. Tingsrätten bestämmer att han ska ha umgänge i närvaro av kontaktperson med sina två barn under en begränsad tid, sedan fritt umgänge. Man skriver ”Tingsrätten måste utgå från att X förhållanden stabiliseras alltmer och inskränkningarna bör kunna upphöra ...”. Vad gäller umgänge med sexåriga sonen anser rätten att kontaktperson inte är nödvändigt, men att umgänge ju ändå sker samtidigt med dottern.

Ingen riskbedömning görs.

De antaganden tingsrätten gör står i skarp kontrast mot de kunskaper som finns om återfallsrisken hos män som begår sexuella övergrepp.

Uppgifter från boendeföräldrarna

Vi genomförde telefonintervjuer med 26 boendeföräldrar som sammanlagt rör 36 barn, fyra pappor och 22 mammor.

Många föräldrar hade mycket att berätta och pratade länge. Andra var fåordiga, ibland beroende på att umgänget aldrig kommit till stånd. Påfallande många var engagerade i frågan och ville gärna delta med sina erfarenheter och synpunkter. Ett par föräldrar ringde oss genast när de fått brevet för att tala om att de ville vara med och några ville lämna ett nytt eller ett andra telefonnummer så att vi säkert skulle kunna få tag i dem. Detta gällde både föräldrar som hade positiva erfarenheter och föräldrar

som hade negativa erfarenheter. Flera föräldrar berättade spontant att de engagerat sig eller ville engagera sig i någon förening för att stötta andra i liknande situationer. Det gäller främst mammor som berättade att deras barn blivit utsatta för sexuella övergrepp eller misshandel av papporna. De beskrev att de inte vill att andra ska bli lika illa behandlade eller få lika dåligt stöd som de själva fått.

Föräldrar vittnade om långa och uppslitande vårdnads- och umgängestvister, upp till tio år långa. Det domslut som vi följde upp var för dem bara ett steg i en mycket lång process. Det kunde finnas en rad andra domar både före och efter denna dom. Överklagade domar, förhandlingar om verkställighet i länsrätten och beslut om vitesförelägganden förekom. Några föräldrar hade svårt att minnas alla turer och vilka beslut som fattats i de olika rättegångarna. Ibland pågick domstolsprocessen fortfarande.

Många av telefonintervjuerna var tunga. Föräldrarna berättade om år av elände och om barn som mått eller mår mycket dåligt. En del föräldrar var ledsna och mycket uppgivna. De trodde inte längre att någon kommer att lyssna på dem och hade gett upp hoppet om att kunna hjälpa sina barn. De upplevde att barnen tvingats till umgänge mot sin vilja, och att barnen farit illa av det.

Blev det som beslutades i domen 2002 verklighet?

Enligt föräldrarna har bara 5 av 36 barn haft ett umgänge enligt vad som beslutades i domen. Ytterligare fyra barn har haft umgänge enligt domen under en kort period eller vid ett fåtal tillfällen. 21 av de 36 barnen har aldrig haft umgänge enligt vad som stod i domen. Om de alls träffat umgängesföräldern har det skett i annan form och mer sällan. Hur umgänget sett ut för de resterande sex barnen fick vi inget tydligt svar på. Föräldrarna fastnade i beskrivningar av aktuella problem och annat de ville framföra. En del av dem hade svårt att skilja på denna dom och alla de andra de varit med om.

Hur ser umgänget ut idag?

När intervjuerna genomfördes hade det gått cirka fyra år sedan domen om umgänge med kontaktperson fastställdes. Vi frågade hur umgänget ser ut idag: Har barnet kontakt med umgängesföräldern? I många domar uttalas att domstolen vill att barnet ska få möjlighet att utveckla en god och nära kontakt med sin umgängesförälder. Har det lyckats?

- Av de 36 barn där vi kunnat följa upp domen med föräldrantervjuer har 21 inget umgänge alls idag.

- Fem barn har mindre umgänge än vad domen säger.
- Fem barn har fortfarande umgänge enligt domslut.
- Fem barn har idag mer umgänge eller umgänge utan kontaktperson, trots att ingen tidsbegränsning av kontaktpersonens medverkan fanns i domen.

En stor majoritet av barnen, 26 av 36, har alltså ingen eller mycket lite kontakt med umgängesföräldern idag.

Skälen till att umgänget minskat eller upphört helt varierar. Många umgängesföräldrar har av sagt sig umgänget efter en tid. Boendeföräldrarna berättar ofta att barnen inte velat åka till sin andra förälder, och att det är skälet till att umgänget upphört.

Några av föräldrarna har dömts till vite för att de inte lämnat ut sitt barn till umgänge och dras med skulder. Boendeföräldrarna beskriver att de har lyssnat på barnet och därför inte velat medverka till umgänge. I ett av dessa fall stod en pappa åtalad för sexuella övergrepp mot dottern samtidigt som umgänge skulle ske med kontaktperson (se s.33). Flickan ville inte fortsätta med umgänget efter några besök. Mamman tvingade henne inte. Pappan begärde verkställighet av umgänget i länsrätten. De fann ingen anledning att ändra på tingsrättens beslut och dömde mamman till att betala vite om umgänget inte fullföljdes. Inget umgänge kom till stånd och mamman fick betala vite. Pappan dömdes senare för övergreppen. Mamman dras fortfarande med skulder till kronofogden på grund av de viten hon dömdes till. Detta blir ytterligare en belastning både för henne och för dottern, som drabbas av mammans dåliga ekonomi.

Ingen av de föräldrar vi intervjuat beskriver att umgänget inte blivit av på grund av att socialtjänsten inte hittat någon kontaktperson.

Många boendeföräldrar är besvikna över att umgängesföräldern svikit och inte har visat intresse för det gemensamma barnet. Andra tycker att det är skönt att barnet slipper umgänge.

Sammanfattningsvis ger intervjuerna en tydlig bild av att insatsen kontaktperson sällan lett till att barnet fått en regelbunden kontakt med umgängesföräldern över tid.

Positiva erfarenheter av umgänget

Av boendeföräldrarna anser föräldrarna till 11 av 36 barn att insatsen kontaktperson i stort sett fungerade bra. Det gäller både föräldrar till barn där umgänget ägt rum och föräldrar till barn där umgänget avbrutits eller aldrig kommit igång, men där barnet träffat kontaktpersonen. Föräldrarna beskriver det positiva med kontaktperson på olika sätt:

- **Det blev tryggt**

Det blev tryggt både för boendeföräldern och för barnet. Ofta har föräldrarna uppfattat kontaktpersonen som en vakt, någon som är till för att skydda barnet mot övergrepp eller farliga situationer. Man beskriver kontaktpersonen som duktig, som någon som gör ett gott jobb eller någon som inger trygghet. Det verkar finnas en förståelse för att det är ett svårt jobb, och att svårigheter i umgänget uppstår trots kontaktpersonens närvaro.

- **Kontaktpersonen tog barnen på allvar och lyssnade**

En förälder ser kontaktpersonen som något positivt, trots att umgänget aldrig blev av. Efter ett par inledande möten sa barnen att de inte ville träffa pappan och då tvingade man dem inte. Några av föräldrarna beskriver att kontaktpersonen gjorde ett bra jobb, trots att de helst velat att inget umgänge blev av. En mamma berättar att barnen var jätterädda och att de fick stöd av kontaktpersonen.

- **Insatsen har inneburit att barnet kan upprätthålla kontakten med sin umgängesförälder**

Några mammor är tacksamma över att deras barn kunnat träffa sin pappa. De tror att det varit omöjligt utan kontaktpersonen.

- **Ett bättre alternativ än att träffa umgängesföräldern ensam**

En pappa och flera mammor har uppfattat att barn till varje pris måste umgås med sina föräldrar. Då var kontaktperson ett bättre alternativ än fritt umgänge. Helst hade de velat att barnen skulle slippa umgänge, men de berättar att de vet att det inte är möjligt.

Negativa erfarenheter av umgänget

De flesta boendeföräldrarna anser att insatsen umgänge med kontaktperson fungerat dåligt. Föräldrarna till 20 av 36 barn tycker att umgänget fungerat genomgående dåligt. Föräldrarna till fem barn har blandade erfarenheter, beroende på att de haft olika kontaktpersoner, men är starkt kritiska till hur umgänget gått till med åtminstone en av kontaktpersonerna. Många uttrycker förtvivlan och stark kritik mot att deras barn utsatts för så stora påfrestningar. Påfrestningarna de beskriver ser väldigt olika ut:

- **Man inger barnen falskt hopp**

Några föräldrar menar att kontaktperson innebär att lura barnen genom att gång på gång väcka hoppet om att få en bra relation till umgänges-

föräldern. Barnet får träffa kontaktpersonen och bygga upp förväntningar inför ett umgänge som umgängesföräldern inte klarar av att genomföra. Han eller hon dyker inte upp eller avbyter umgänget efter några gånger, och barnet blir återigen besviken. Boendeföräldern kan ha accepterat att en missbrukande eller psykiskt sjuk umgängesförälder sviker och inte klarar av att hålla löften till barnet. Men de är mycket besvikna över att myndigheterna är så lättlurade och går i samma fälla gång på gång, på barnets bekostnad.

- **Barn tvingas till umgänge fast de inte vill eller är rädda**

Föräldrar ger många exempel på att barn tvingas iväg mot sin vilja. Det gäller framförallt barn där det förekommit uppgifter om våld eller övergrepp i familjen. Det finns exempel på barn som rymt, gömt sig, eller skrikat, gråtit och försökt vägra, men där kontaktpersonen på olika sätt sett till att umgänget genomförts. Andra föräldrar beskriver att barnet inte vill för att det missar kompisar, kalas eller idrottsträningar. En del föräldrar beskriver hur barnet väntar in tolvårsdagen då det finns en föreställning om att barnet själv kan få bestämma. Då ska de sluta att åka till umgängesföräldern.

- **Oro för barnets säkerhet**

Föräldrar berättar om händelser som att umgängesföräldern kört bil berusad med barn och kontaktperson i bilen, att barn varit med på fester där alla var fulla, att umgängesföräldern låst in barnet eller hotat och skrikat åt kontaktpersonen.

- **Kontaktpersonen stoppar inte umgänget eller ingriper inte när det behövs**

Kontaktpersonens närvaro har invaggat både boendeförälder och barn i en falsk trygghet. Några föräldrar är starkt kritiska till att kontaktpersonen inte ingripit och inte heller informerat dem om skadliga händelser (som i exemplet ovan), eller om att umgängesföräldern överhuvudtaget inte dykt upp till umgänget. På så sätt har de inte fått möjlighet att prata med eller stötta sitt barn när det kommit hem.

- **Socialtjänsten/kontaktpersonen ställer orimliga krav på boendeföräldern**

En del föräldrar känner sig hårt pressade och upplever sig tvingade att få iväg sina barn till umgänge. En mamma beskriver att när sonen vägrade gick kontaktpersonen ner i bilen och väntade. Han förväntade sig att mamman skulle få ner barnet. Hon kände sig tvingad att se till

att umgänget genomfördes för att inte anklagas för umgängessabotage. Barnets reaktioner på umgänget och symptom som uppstår blir en hård belastning i vardagen. När barnet kommer hem från umgänge mår det dåligt, är ledset eller bråkigt. Det är sedan upp till boendeföräldern att stötta, trösta, svara på frågor och rentav söka behandling för barnet.

- **Kontaktpersonen är manipulerad av umgängesföräldern**

Kontaktpersonen är enligt boendeföräldrar i vissa fall på umgängesföräldrarnas sida, tycker synd om honom/henne och skyddar honom/henne.

- **Oro för kontaktpersonen**

Påfallande många boendeföräldrar uttrycker att de känt oro för kontaktpersonens säkerhet. Föräldrar beskriver att de fått stötta kontaktpersonen när denna blivit hotad eller förolämpad. De är i dessa fall själva rädda för umgängesföräldern, som de upplever som hotfull och våldsam, och har förståelse för att även kontaktpersonen är rädd. De ifrågasätter att kontaktpersonen utsätts för så stora risker. Att oroa sig för kontaktpersonens säkerhet innebär en extra påfrestning, förutom att oroa sig för sin egen och barnets säkerhet.

- **Kontaktpersonerna har bytts ut gång på gång**

En del föräldrar berättar att deras barn haft en lång rad olika kontaktpersoner. Det kan röra sig om två, tre, fyra eller fem olika personer under de fyra år som gått sedan domen. Det är något som föräldrarna ofta uppfattat som slitsamt och negativt, även i de fall där det inte funnits någon kritik mot de enskilda personerna. Ibland har kontaktpersoner bytts ut på grund av missnöje, andra gånger har kontaktpersonerna bytt arbete av olika orsaker. Ibland har två kontaktpersoner närvarat samtidigt.

- **Kontaktpersonen var bra, men umgänget blev dåligt för barnen**

Några av föräldrarna beskriver att kontaktpersonen varit bra, men att umgänget ändå blivit dåligt för barnen. Ett exempel är en pojke som har en kriminell pappa med flera domar bakom sig. Pappan har svårt att inte dra in sonen i sin värld. Men kontaktpersonen har lyckats sätta stopp för vissa kriminella aktiviteter. Pojken har trivts med umgänget, men mamman ser det som ett problem att han ser upp till och beundrar sin pappa och hans livsstil. Hon är orolig för vad det kommer att betyda för pojkens framtid.

- **Ansvariga inom socialtjänsten är otydliga i uppdragen till kontaktpersonerna och följer inte upp hur det går.**

Föräldrar beskriver brist på tydliga uppdrag och brist på uppföljning. Några anser att kontaktpersonerna bör vara bättre utbildade.

Felaktiga förväntningar

Oavsett om föräldrar varit positiva eller negativa till umgänget med kontaktperson är det många som uppfattat kontaktpersonens roll som vakt som ska skydda barnet. Det står i kontrast till den inställning som uttrycks i 2002 års vårdnadsutredning.²⁵ Där betonas att kontaktpersonen inte har befogenheter att skydda barnet mot kränkande behandling eller att hindra att barnet förs bort. Kontaktpersonen kan och ska inte fungera som vakt. Behövs det en vakt ska domstolen inte besluta om umgänge.

Uppgifter från umgängesföräldrar

Vi har intervjuat umgängesföräldrarna till sex barn, både mammor och pappor. De uppger att umgänget med kontaktperson i stort sett fungerat bra eller OK för tre av barnen och dåligt eller varierande (bra eller dåligt med olika kontaktpersoner) för tre av barnen.

I de fall där vi även intervjuat boendeföräldrarna stämmer svaren för varje enskilt barn väl överens. Umgängesföräldern och boendeföräldern är överens om huruvida umgänget fungerat eller inte, även om de skiljer sig åt i sina berättelser och skälen till missnöje eller nöjdhet. De är också i stort sett överens i sina uppgifter om hur mycket umgänge barnen har idag och om umgänget någonsin fungerat. Umgängesföräldrarna anser ibland att det är boendeföräldern som saboterat umgänget.

En återkommande synpunkt är att det är positivt att umgänget kunnat bli av med hjälp av kontaktpersonen. Annars kanske det hade varit omöjligt att träffa barnet.

En pappa är kränkt över vad han tycker är obefogade polisanmälningar om t.ex. misshandel. Kontaktpersonen blev ett skydd mot fler polisanmälningar.

Kritik riktas oftare mot boendeföräldern än mot kontaktpersonen.

Mycket av synpunkterna liknar boendeföräldrarnas; brist på tydliga uppdrag, brist på uppföljning och brist på utbildning av kontaktpersoner nämns. Flera är kritiska till att boendeföräldern inte klarar av att möta eller prata med umgängesföräldern. Det gör till exempel att en mamma inte kan gå på skolavslutningen. Hon tycker att socialtjänsten borde ställa

²⁵ SOU 2005:43. *Barnets bästa – föräldrars ansvar.*

större krav på att boendeföräldern ska kunna mötas och diskutera frågor kring barnen.

De umgängesföräldrar som är mest missnöjda är kritiska till att de anser att kontaktpersonen låtit sig luras och manipuleras av boendeföräldern. En mamma är mycket besviken på att kontaktpersonen inte fick fortsätta. Efter det att uppdraget tagit slut blev umgänget mycket svårare. Hon berättar att hennes före detta man (boendeföräldern) slog ned henne när hon skulle hämta barnet.

Råd från föräldrar till socialtjänst och domstolar

Som avslutning frågade vi alla intervjuade föräldrar om deras råd till dem som beslutar om kontaktperson. Vi fick ta del av många olika förslag och tankar. Här är några av dem:

- *Behov av utbildning och stöd till kontaktpersonerna... det är en onaturlig situation!*
- *Träffa och lyssna på barnet!*
- *Barnen måste lära känna kontaktpersonen. Det är viktigt med inskolning.*
- *Stöd både boendeföräldern och umgängesföräldern. Lyssna på båda föräldrarna!*
- *Socialtjänsten borde ha ett nätverk av kontaktpersoner. Ta kontaktpersonens arbete på allvar!*
- *Lyssna mer på papporna! Papporna har det svårare!*
- *Uppföljningssamtal är viktigt!*
- *Man ska alltid utgå från att det finns skäl för oro... Som mamma är man fruktansvärt orolig för att barnen ska utsättas för något!*
- *Var tydlig i instruktionerna till kontaktpersonen!*
- *Kontaktpersonen måste vara lyhörd. Ska vara till för barnen, inte för de vuxna. Bristen är hela tiden att barnen inte får komma till tals.*

Vad säger barnen?

Vi har intervjuat 11 barn mellan 7 och 17 år, tre pojkar och åtta flickor. Alla har någon gång haft umgänge enligt domslutet. De utgör en del av den knappa tredjedel barn där domen blivit verklighet.

Inget av de barn som aldrig haft umgänge enligt domslutet har blivit intervjuat. Några föräldrar uttryckte att de inte vill riva upp något nu när

det är lugnt kring umgänge och umgängesförälder. Men de flesta var fortfarande – åtminstone känslomässigt – mitt uppe i en umgänces- och vårdnadsstrid och beskrev att barnen var så belastade och redan hade pratat med så många. De trodde att en intervju skulle påverka barnet negativt.

I hela materialet var de flesta boendeföräldrar negativa till hur umgänget fungerat, men endast två av boendeföräldrarna till de barn vi intervjuat har tyckt att umgänget med kontaktperson fungerat dåligt. Ytterligare några av de intervjuade barnens föräldrar har tyckt att det fungerat både bra och dåligt med olika kontaktpersoner. Vår hypotes är att de barn vi intervjuat har haft mer positiva erfarenheter än de barn vi inte lyckats nå. Hotade föräldrar har ofta skyddad adress eller hemligt telefonnummer och vi har inte kunnat intervju dem eller deras barn. De föräldrar som i intervjuerna berättat att deras barn varit illa under umgänget har oftast avböjt en barnintervju.

Generellt finns en hög samstämmighet mellan vad boendeföräldern och det intervjuade barnet tyckt om umgänget. Vi antar därför att de barn vi intervjuat oftast tillhör till den grupp där insatsen fungerat som bäst.

Det finns uppgifter om hot, misshandel och/eller sexuella övergrepp i familjen för tio av de elva barn vi intervjuat. Det var också vanligt med psykisk sjukdom och alkohol och/eller drogmissbruk hos umgängesföräldern. Två av barnen har haft kontaktpersoner vid hämtning och lämning, resten av barnen under hela umgänget.

Hur ser umgänget ut idag?

Vid tiden för intervjun hade sju av de elva intervjuade barnen kontakt med sin umgängesförälder. Fyra hade det inte. Tre barn hade haft ett längre uppehåll i umgänget efter det att kontaktpersonsumgänget tog slut. De har själva tagit ansvar för att få igång ett umgänge. De är alla över 14 år.

Hur fungerade stödet från kontaktpersonen enligt barnen?

Några av barnen tyckte att det var negativt eller meningslöst att ha med en kontaktperson vid umgänget.

Jag tyckte det var jättejobbigt att vara där. ... Jag var arg, det var fortfarande väldigt jobbigt eftersom jag inte kommit över det ännu.

Det hade varit bäst om jag sluppit träffa pappa med kontaktperson. Gjorde det bara värre. Han har aldrig pratat om det som hände. Pratar inte om jobbiga saker.

De skötte sig korrekt, och det var bra att de satt där, men det var inte speciellt kul att träffas på det sättet. Nu sköter jag det själv.

Har inte haft någon betydelse. För min syster var det för jävligt.

Åtta av elva barn är övervägande positiva till kontaktpersonens närvaro, även om upplevelserna kan vara blandade.

Var det bra att ha kontaktperson?

Nja... Faktiskt tror jag det. För då kan man ha bestämda tider istället för... Ja, förut bråkade mina föräldrar om att pappa ville att jag skulle stanna längre och så där. Och min mamma... Hon åkte alltid dit med min låtsaspappa.

Varför slutade han vara med då?

För att mina föräldrar bråkar inte om tider och så längre. De håller tiderna. Och om man har glömt något så kan man åka tillbaka och hämta det. Och om man är lite försenad för att man varit på träning eller så, så tycker han att det är OK. Kanske någon gång om man åker dit för att min pappa vill fira något så tycker mamma att det är OK. Så de kommer överens mycket bättre.

Ofta ställer barnen kontaktpersonens närvaro mot alternativet att träffa sin förälder ensam. Det vill de inte. Även om barnen är positiva till kontaktpersonen betyder det inte att själva umgänget alltid var roligt.

Vi var oftast hos pappa. Någon gång på badhuset. Vi gjorde inte så mycket egentligen. Det var nog det som var felet. Vi var passiva allihopa. Pappa kom inte på något. Om han frågade någon gång om vi skulle gå ut sa min lillebror: "Nej, jag vill vara inne och titta på TV." Så blev det inget.

Två barn säger att de tror att perioden med kontaktperson underlättade för dem att senare ta kontakt med umgängesföräldern.

Men hade vi inte haft kontaktperson hade vi nog inte träffat pappa idag. Det var inte så viktigt men behövdes. Som att alla bitar behövdes i ett pussel, som en bit på vägen.

Två barn som inte haft något umgänge på flera år säger vid intervjun att det var bra eller OK med kontaktperson när de var små, men att de idag inte vill ha någon kontakt.

Det är bra att jag inte träffar pappa nu. Men det var bra att jag träffade pappa med kontaktperson förut. När man är liten behöver man mer uppmärksamhet av sina föräldrar. När jag blev äldre och slutade blev jag lugnare. /.../ Idag är det lugnt. Jag mår bra. Det är bättre för mig att inte träffa pappa.

Några av barnen problematiserar kontaktpersonens medverkan och roll. Att ha med en främmande person är inte okomplicerat.

Vi var mer med kontaktpersonen än med pappa, på så sätt blev det fel. Men det kändes inte dåligt eller så. Men det blev stelt. Det var lite obehagligt att ha med någon som man inte vet vem det är. Men annars var det bra.

När vi var på badhus var kontaktpersonen med och badade ibland... Och när vi pratade... Nej, det är på senare tid jag börjat prata med pappa. Jag tror... det var nog mest kontaktpersonen jag pratade med då.

Att man aldrig kan så här vara sig själv. Jo det kunde man, men det kändes aldrig som man var fri. Så att man om man cyklade med föräldrarna fick man cykla långsammare och så där. Eller om man skulle spela fotboll så var det alltid någon som satt och tittade på och så.

Andra barn beskriver hur de har ändrat sin inställning över tid.

Vi trivdes rätt bra med det då. Tänkte inte så mycket på hur det påverkade vår relation till pappa. Dom var ju trevliga och så. Man kan ju inte skylla bara på dom. Det kan ju vara pappas fel, eller vårt, att vi var så passiva. Vi kanske sökte upp dem mer än vi sökte upp pappa.

Jag gillade inte att ha med kontaktpersonen i början. Fast jag saknade henne så mycket sedan. Jag blev arg på henne när hon sa att pappa hade fel. Till exempel när han grät. Jag tyckte att hon var elak mot pappa som var så ensam. Kontaktpersonen sa "Nej, han är vuxen och ska ta hand om sig själv".

Trygghet

Av de elva intervjuade barnen uttrycker sju tydligt att kontaktpersonen stått för trygghet. De formulerar sig olika:

Det kändes faktiskt ganska tryggt.

Det känns tryggare, man är inte ensam, man är med någon. Om man känner sig osäker är det tryggt med kontaktperson.

Ytterligare två barn berättar att kontaktpersonen stått på deras sida eller trodde på dem, men säger ingenting om att de blev trygga av det.

”Varför skulle kontaktpersonen vara med?”

Jag fick den för hon var snäll och så. Hon trodde på mig. Att pappa var dum mot mig.

Det som var bäst med kontaktpersonen var att hon var på min sida, inte på mammas eller pappas. Hon var hård mot mamma och pappa.

Att kontaktpersonen stod för trygghet innebar inte alltid att umgänget upplevdes som tryggt. Tvärtom tycks det som att kontaktpersonen blev extra viktig som en trygg motpol när umgängesföräldern upplevdes som konstig, farlig eller hotfull. Om föräldern är trygg, finns ingen anledning att använda sig av kontaktpersonen som någon som ger trygghet. Ett exempel är en tonårsflicka som berättar att hon utsatts för sexuella övergrepp av sin pappa. Hon beskriver att hon inte alls velat träffa sin pappa, men att det var klart bättre att träffa honom med en kontaktperson närvarande än att vara ensam med honom:

Först var det meningen att jag skulle träffa honom själv en helg. Men det gjorde jag inte. Sen föreslog de att det skulle vara en kontaktperson. Det var ju klart bättre. Men jag ville inte. Det var ju klart bättre än att vara med honom själv. Jag sa till alla som jag fick prata med att jag inte ville träffa pappa.

Sa du varför du inte ville träffa honom?

För det första var det ju hemma hos honom där allt hade hänt. Det var ju ännu jobbigare. Och sen ville jag inte se honom överhuvudtaget. Jag förstår inte varför jag skulle behöva göra det heller.

De fyra barn som inte har kontakt med umgängesföräldern berättar alla att kontaktpersonen var trygg och ingav säkerhet under den tid umgänget fortfarande pågick. Men den tryggheten fördes inte över på föräldern. De är alla starkt uppgivna vad gäller föräldrarnas möjligheter att vara förälder. Tre av dem är uttalat rädda och berättar om tidigare misshandel och övergrepp.

Några av de barn som har kontakt med föräldern idag har utvecklat en större tilltro till sin förälder. Kontakten har blivit bättre. Andra känner samma misstro men har själv tagit på sig ansvaret för att stå för trygghet och att hitta strategier för att få umgänget att fungera.

Nu säger jag nej när jag inte vill. Kontaktpersonen har lärt mig. Men det händer sällan. Det är svårt ibland. Jag vill fortfarande ta hänsyn till pappa. Men det händer att jag ställer in och inte träffar honom när jag inte vill träffa honom.

Utsatthet

Utsatthet, rädsla, frustration och besvikelse återkommer i de flesta intervjuer. Barnen berättar både om situationer innan kontaktpersonen tillsattes och under den tid umgänget med kontaktperson pågick. I barnens berättelser är skiljelinjen mellan tiden när de levde med umgängesföräldern, när de träffade honom/henne ensam och när de hade kontaktperson med vid umgänge ofta oklar. Det blir inte alltid tydligt när händelser inträffat, men känslan av utsatthet är tydlig och kan hänga kvar trots att missförhållandena upphört i och med att kontaktpersonen tillsatts. Berättelserna om utsatthet är alltid kopplade till umgängesföräldern.

”Vad kände du?”

Arg, åååå... rädd (svagt) Innerst inne var man RÄDD.

Det är fortfarande pirrigt att sova hos pappa ibland. Jag har svårt att sova och tänker på alla bråken (misshandel). Då läser jag tills jag blir så trött att jag somnar. Men det är jobbigt ibland.

Ibland vet vi att det gått många år sedan händelserna, till exempel när umgänget upphört. I andra beskrivna händelser är det tydligt att ingen kontaktperson varit närvarande. Men berättelsen framförs som att det nyligen skett.

För jag skulle sluta säga till att han var dum gav han mig godis... Men jag sa till ändå, till mamma. Han försökte muta mig (i domen finns uppgifter om både misshandel och sexuella övergrepp mot barnet, barnet berättar om misshandel och hot under intervjun).

Fyra barn beskriver hur de utsatts för hot, våld eller sexuella övergrepp trots att vi inte ställt direkta frågor om det. En pojke beskriver hur pappa hotade honom till livet under umgänget. Det ledde till att umgänget avbröts helt. En flicka beskriver en skrämmande situation utan att berätta när det hänt.

Han kunde komma ibland och banka och skriva på dörren att mamma tog oss ifrån honom. Vi fick låsa in oss på toaletten.

En tonårsflicka beskriver hur hennes pappa inte kan acceptera att hon umgås med pojkar. Han blev rasande på henne en gång när någon sett henne med en pojke och anklagade henne för att ha en kille. Hon förklarar det med att han kommer från en annan kultur, men tog illa vid sig och vägrade åka till pappa under en lång tid.

Pappa är från ett annat land. De har en annan syn på kvinnor och så. Det är inte så att han vill att jag ska ha burka, men lite annat. Jag tog illa vid mig. Jag pallade inte och slutade träffa pappa. Nu har jag börjat igen.

En flicka beskriver hur pappa lurade henne.

Pappa lurade mig att jag skulle flytta dit. Jag tog med alla mina leksaker dit. Sedan visade han mig ett kort av kusinen (i ett annat land) som satt och höll i min kanin. Jag hade fått kaninen av mamma och den betydde jättemycket för mig. Pappa hade gett bort varenda en av mina leksaker. Jag fick tillbaka kaninen men inte det andra.

Flera av barnen resonerar om umgängesföräldrarnas brister. Det är som om de förstått och accepterat att han eller hon är sådan och inte kan bättre.

Pappa är inte en sån som tar ansvar. /.../ Han förnekar att han slog mamma och att han missbrukar, men han vet säkert att jag vet. Jag såg ju alltihop.

En flicka beskriver pappa som konstig och tråkig men ger inga exempel. Av domen framkommer det att hon varit utsatt för farliga situationer. Nu

vill flickan inte alls ha kontakt med sin pappa och hoppas att hon aldrig ska behöva ha det i framtiden. Men utsattheten kan eller vill hon inte beröra.

Flera av de yngre barnen uttrycker sin utsatthet med vardagliga ord eller indirekt, vilket gör att det blir svårt att begripa hur hotat barnet egentligen varit. För att förstå det krävs bakgrunden från de vuxna.

Vad tyckte pappa om kontaktpersonen?

Mmm, jag vet inte. Det kanske han inte ville, det fick ju han inte bestämma. Han försökte vara snäll så att hon inte skulle märka någont.

När det tog slut med kontaktpersonen. Vad var det som hände då?

Jag vet faktiskt inte... Jag tror... Mamma märkte att jag inte tyckte att det var så jätteroligt... och då slutade vi träffa dom.

Bakom ”inte så jätteroligt” finns en situation under umgänget då pappan hotat att sticka en kniv i magen på pojken.

Vems behov och vems ansvar?

Drygt hälften av barnen berättar spontant om umgängesföräldrarnas känslor och behov. Flera barn beskriver att föräldern inte ville att kontaktpersonen skulle vara med och att det smittade av sig. Det ledde till att aktiviteter inte var roliga eller att det kändes som att man var emot sin förälder.

Om vi spelade minigolf var kontaktpersonen med som en som var med och pratade och så. Men det kändes fel allting, eftersom pappa inte ville.

Kändes konstigt att man var emot sin pappa.

Andra barn fokuserar tvärtom på att föräldrarna blir nöjda och glada. Ett barn berättar:

En kontaktperson kan göra så att man hittar på saker med pappan, så blir det bättre – och då blir pappa glad. /.../ Man vill ju att pappa ska vara glad, men själv vill man inte träffa honom.

Det är tydligt att barnets fokus ligger på pappans behov och inte på sina egna. Flera barn uttrycker rädsla för att göra umgängesföräldern ledsen eller besviken:

Jag tyckte så synd om honom när han grät, och det gjorde han ofta. Jag ville träffa honom mer för att han var så ensam och jag ljög och lät bli att säga saker till mamma för att han ville det.

Av dessa ”empatiska” barn har några tagit ett steg längre. De resonerar i termer av att de själva måste säga ifrån, sätta stopp eller ansvara för föräldern. De tycks inte se det som en möjlighet att föräldern eller någon annan vuxen ska hjälpa dem. Ansvaret är deras:

Det blir nog svårare för pappa än för mamma när jag lämnar honom. Han kommer bli ledsen. Men jag har pratat med honom om att jag kommer att flytta hemifrån.

I barnens beskrivningar är det vanligt att vuxnas behov går före barns. Tanken med umgänget med kontaktperson är att det ska vara till för barnet, utifrån barnets behov. Men det är inte vad barnen uppfattat. De har ibland rentav känt sig pressade att ansvara för föräldern. En flicka som utsatts för sexuella övergrepp av sin pappa säger:

De sa att han behövde träffa mig. Att jag var hans enda dotter och sånt.

Syskon

Ibland berörs syskonen och syskonskapet i barnens berättelser. De fun-derar kring likheter och olikheter, oro för syskonen eller hur syskonen påverkar varandra.

Jag ville absolut inte sova över hos pappa. Då ville inte min lillebror det heller, fastän det egentligen var OK för honom. Jag vill fortfarande inte sova där. Vet inte varför men det känns inte bra.

Jag gråter inte – blir stenhård – blir arg sen. Min lillasyster är tvärtom, hon gråter. Hon ser det inte på samma sätt som jag. Jag är som pappa.

Särskilt svårt verkar det vara för barn som förlorat kontakten med sina syskon och inte vet hur de har det. En pojke som berättar om misshandel från pappas sida har nu brutit all kontakt. Kvar hos pappa finns en lillebror. Pojken längtar och oroar sig för att lillebror också blir slagen. Han har föreslagit sin mamma att han ska börja åka till pappa igen. Han vill

veta hur brodern har det och tycker att det är värt risken att han själv blir misshandlad igen.

Kontaktpersonens roll

Åtta av elva barn beskriver att kontaktpersonen fungerade som skydd eller vakt så att inget farligt kunde hända. Barnen uttrycker sig på olika sätt.

De ska bara se att föräldern är OK.

Det är bra med kontaktperson för då kan inte mamma och pappa bråka.

Knappt hälften av barnen beskriver att kontaktpersonen hade någon form av social funktion under umgänget. Kontaktpersonen kan initiera samtal, hålla umgängesföräldern på gott humör eller leka med barnet. En flicka beskriver det som ett problem att hon umgicks mer med kontaktpersonen än med sin pappa.

En kontaktperson kan göra så att man hittar på saker med pappan, så det blir bättre – och då blir pappa glad.

Vi var hemma hos pappa och satt och fikade och pratade. Kontaktpersonen var med och pratade och hittade samtalsämnen.

Den andra hälften av barnen beskriver kontaktpersonen som passiv eller neutral.

Jag märkte dem inte så mycket. De sa inte så mycket. Jag tror inte att dom ska säga så mycket... Man ska ju låtsas som de inte är där.

Jag gick hem till pappa och lekte där, tänkte inte på att det var någon kontaktperson med. Hon satt vid väggen och sa ingenting. Pappa märkte att det var kontaktperson. Han ville inte det. Han ville ha bort dom så fort som möjligt.

I en av intervjuerna beskriver barnet att kontaktpersonen övertalade henne att åka med till pappan.

Hon försökte övertala, "det är inte så farligt".

En av intervjuerna skiljer sig från de andra i och med att den kontaktpersonen haft en betydligt mer aktiv roll, mer som en behandlare.

Information och delaktighet

Många av barnen känner sig långt borta från de beslut som fattats om umgänget.

Jag var så liten, kunde inte vittna. Föräldrarna tror att de vet.

Lyssna på barnets historia – det är ju faktiskt ens framtid.

Jag ville vittna. Men ingen frågade. Ingen frågade mej. Speciellt i tingsrätten. Kan åtminstone fråga.

Många av barnen har väldigt lite att säga om vilken information de fått. Ingen har berättat särskilt mycket för dem.

Hur förklarade man att kontaktpersonen skulle vara med?

Sa att han skulle vara med så att det inte händer något. Eller om ni behöver prata om något.

Vem berättade?

Mamma.

Sa hon något mer om varför?

Nej, man förstod.

Vadå?

Att pappa inte skulle dricka och att det var för att pappa hade slagit mamma.

Sa hon det?

Nej, men man förstod.

Att inte få veta blir förvirrande och osäkert. I en familj hade pappan anklagats för sexuella övergrepp mot ett annat barn. Umgänget med kontaktperson var tidsbegränsat och skulle trappas upp.

Mamma var jätteorolig när jag skulle sova över första gången.

Mamma och kontaktpersonen pratade om att jag skulle säga nej om han kom när jag sov. Det var konstigt och jag förstod inte.

Det var bara ett av barnen som visste att det var domstolen som hade beslutat om kontaktperson. Två barn trodde att det var familjerätt eller socialtjänst. Fyra barn säger att de inte vet vem som beslutade om kontaktperson. Fyra barn tror att det var boendeföräldern som bestämde.

Vem var det som bestämde att det skulle vara kontaktperson?
Jag själv... Jag vet inte hur det var. Det får du nog fråga mamma.
Vad tror du?
Jag vet inte, kanske var det jag och mamma.

Det är bara två barn som säger att socialtjänst/familjerätt berättade om att en kontaktperson skulle vara med. Sju barn säger att det var boendeföräldern som berättade att det skulle vara en kontaktperson med under umgänget. Några minns inte vem som berättade.

Råd från barn till barn

Vi bad barnen att ge råd till andra barn som ska ha umgänge med kontaktperson. Vi återger alla barnens råd.

Flera råd handlar om kontaktpersonen och vikten av lära känna den person som ska stå för trygghet.

- *Det är bra med kontaktperson!*
- *Lär känna kontaktpersonen bättre så att man lär sig lita på den!*
- *Man ska känna personen väl så att man känner att personen är bra. Den ska vara snäll också.*

Det mest dominerande temat är att barnen ska stå på sig, känna efter och göra som de själva vill:

- *Berätta sanningen! Var dig själv! Man är inte tvingad om man inte vill!*
- *Tänk efter om du vill.*
- *Man måste verkligen känna tillit. Man är så rädd, man vågar egentligen inte åka.*
- *Om du känner att det är konstigt ska du säga det!*
- *Man måste träna sig och lära sig att säga vad man vill, någon annan kan ju inte bestämma. Man måste säga till om något inte är bra.*
- *Man ska göra som man känner, inte bara göra det för att de vuxna säger det. Barn har tillit till vuxna, så det är svårt.*
- *Man ska själv känna efter hur det känns... då måste det få vänta.*
- *Gör inte något som inte funkar för dig själv! Det blir bara mycket värre!*
- *Hitta vuxna som man kan lita på och prata med!*

- *Även om det är eller känns jobbigt ska man försöka säga det. Annars kan det ju aldrig ändras.*

Råden är genomtänkta och det är slående hur samstämmiga barnen är. Vi ser råden som viktiga budskap till barn som ska ha umgänge med eller utan kontaktperson. Men råden innehåller ett budskap också till vuxen- världen. Om det varit självklart för barnen att känna efter, att inte göra något de inte vill eller att säga ifrån hade det antagligen inte formulerats i råd till andra. Det är barnen som lever med konsekvenserna av de vuxnas beslut, men de har inte på allvar bjudits in för att ge sin bild eller sina åsikter. De har fått kämpa för att göra sin röst hörd.

De vuxna har uppenbarligen haft svårt att hitta sätt att informera barnen om vad umgänget med kontaktperson innebär. Så vi bad barnen att ge förslag på hur de tycker att man ska förklara vad en kontaktperson är för ett barn som ska få en. Här är samtliga förslag:

- *Det är bra med kontaktperson.*
- *Jaa, man kan berätta att det finns en kontaktperson, och att det är bra och så. Det känns tryggare, man är inte ensam, man är med någon. Om man känner sig osäker är det tryggt med kontaktperson.*
- *Kontaktperson kan göra så att man hittar på saker med pappan så blir det bättre och då blir pappa glad.*
- *Det är typ någon som kommer och är med, helst lagom mycket så att den inte tar över papparollen. Men är det för lite kan man lika gärna vara utan.*
- *Det är någon som är med ifall nåt allvarligt händer – som bråk. Då kan kontaktpersonen hjälpa till att reda ut det.*
- *Dom hämtar barnet till den andra personen för att inte mamman och pappan vill träffa varandra.*
- *Det beror vad pappan har gjort. Man måste berätta vad pappan har gjort, varför. Någon som ska hjälpa till så att det blir bättre.*
- *Man kan säga: Dina föräldrar kanske bråkar och din mamma kanske inte vågar åka dit. Så kanske din pappa ibland bråkar om tider och sånt. Så kanske det barnet säger nej och så. Nästa dag så stannar han hos sin pappa istället för en helg eller nåt.*
- *En kontaktperson kan ta dig dit på bestämda tider och så.*

Barns råd till dem som bestämmer

Vi bad barnen att ge råd till de vuxna som bestämmer. Vi redovisar även här samtliga råd. De flesta råd handlar om att lyssna på barn.

- *Lyssna på barnen!*
- *Man ska bry sig mer om vad barnen känner – de är trots allt de som varit utsatta!*
- *Lyssna mer på barnen!*
- *Vuxna har en föreställning om hur det är för barn. Den kan vara fel!*
- *Det är inte alltid man vågar säga vad man tänker till soc och BUP.*

Ett par barn betonade vikten av förberedelser, av att få lära känna kontaktpersonen innan umgänget sätter igång.

- *Barnet måste få en kontaktperson som det känner sig tryggt med. Inte ta en första bästa.*
- *Barnet ska träffa kontaktpersonen flera gånger (innan umgänget sätter igång).*

En flicka fokuserar på kopplingen till brottsutredningen. Om brottet hon utsatts för utretts snabbare tror hon att man kunnat fatta ett bättre beslut rörande umgänget.

- *Det får inte gå så många år för polisutredningen!*

Ett barn lyfter fram vikten av att kunna avbryta umgänget om det inte fungerar.

- *Om man inte vill ska man få åka hem. Man har i alla fall försökt.*

Uppgifter från socialtjänsten

Vi fick svar från socialtjänsten i sex av de nio kommuner som våra intervjuade barn kom ifrån.

Endast en av sex kommuner uppger att de har som rutin att tala med barnet inför att umgänget med kontaktpersonen ska börja. Det sker tillsammans med föräldrarna. De övriga uppger att det varierar och att det vanligaste är att man ber boendeföräldern berätta.

Socialtjänsten förlitar sig alltså i hög grad på att boendeföräldern ska kunna informera barnet. De förlitar sig också i hög utsträckning på att boendeföräldern ska informera dem om barnets inställning i de fall då insatsen utvärderas.

En av socialsekreterarna uppger att socialtjänsten pratar med barnet för att utvärdera den pågående insatsen. De har också kontakt med kontaktpersonen och om det inte fungerar bra så kontaktas de av boendeföräldern. En annan svarar att behovet får avgöra. De resterande fyra svarar att de har kontakt med kontaktpersonen. Då insatsen med kontaktperson avslutas uppger ingen av de sex att de alltid samtalar med barnet, utan det varierar från fall till fall.

Alla som svarade på enkäten anser att insatsen kontaktperson vid umgänge fungerar bra eller OK. Ingen tycker att det fungerar dåligt. Men socialsekreterarna har ändå idéer om hur arbetet kan utvecklas och organiseras bättre.

Vi är en liten kommun befolkningsmässigt men en ganska stor kommun till ytan med flera tätorter. Vi har ganska få tredjepartsumgängen och brukar kunna hitta fungerande lösningar då behovet uppstår.

När det gäller beslut av domstol har domstolen ibland missat att innan beslutet ta kontakt med socialnämnden (familjerättsteamet) för att höra vilka resurser och möjligheter som finns. Det är viktigt med den kontakten så att inte ett beslut fattas som inte går att verkställa. Då kan vi inte göra ett bra arbete.

Det är av stor betydelse att vi kan lägga ner tid på matchningen kontaktperson/föräldrar-barn och uppdragets art.

Vi skulle önska att vi hade en särskild lokal att vistas i. Det uppstår alltid problem då fadern eller modern bor på annan ort och saknar lägenhet att ta emot barnet i.

Den som gör/gjort vårdnadsutredningen ska inte ha ansvar för kontaktpersonen. Kan bli rollsammanblandning för både handläggare och förälder.

Personligen tror jag att en familjerättssekreterare har större möjlighet att ta tillvara barnets intresse eftersom man utreder och pratar med alla inblandade.

Tidsbegränsa uppdragen, helst anlita någon från nätverket. Korta beslut, tätare uppföljning. Utbilda personer som kan arbeta som kontaktperson. Ge stöd och hjälp. Finnas till hands.

Diskussion och slutsatser

Målet med kontaktperson vid umgänge uppnås oftast inte

I många av domarna uttrycks klart att syftet med umgänget i närvaro av kontaktperson är att barnet ska få möjlighet att bygga upp en nära och god relation till sin umgängesförälder.

Andersson och Banguras studie²⁶ visar att socialtjänsten som är ansvariga för insatsen kontaktperson vid umgänge är övervägande positiv till den. I våra enkätsvar framgår också att socialtjänsten anser att insatsen kontaktperson vid umgänge fungerar bra eller OK.

Våra intervjuer med föräldrar och barn ger en mer problematisk bild. En stor majoritet av boendeföräldrarna (till 24 av 36 barn) tyckte att insatsen fungerat dåligt. Flertalet föräldrar är starkt kritiska.

26 av de 36 barn vi följt upp har idag mycket lite eller ingen kontakt med sin umgängesförälder. Vi har sett få exempel på att den uttalade målsättningen att barnet ska få utveckla en god och nära relation till sin umgängesförälder kunnat förverkligas. Det behöver inte betyda att insatsen kontaktperson varit dålig eller meningslös. Men vårt intryck är att målet satts för högt.

Familjerna i vår studie är hårt belastade och umgängesföräldrarna har oftast brustit betänkligt i sin föräldraroll. Ofta verkar såväl umgängesföräldrarnas förmåga som relationen mellan föräldrar och barn att över-skattas.

Insatsen skulle kanske ha större chans att lyckas om tingsrätt och familjerätt satte målet lägre. Istället för att sikta mot en god och nära relation mellan barnet och umgängesföräldern kan målet vara att upprätthålla någon slags kontakt, eller att ge barnet minnen och en egen bild av sin förälder. När man det målet kan man pröva om det är möjligt att ta ett steg till.

I flera domslut vi läst tycks det finnas ett antagande om att enbart tid tillsammans reparerar de skador som en uppväxt präglad av svek, våld eller missbruk förorsakat. Så fungerar det inte.

²⁶ Andersson, G. & Bangura Arvidsson, M. (2006). *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Vi uppfattar att ett grundproblem är att föreställningen om den tänkta, idealiserade familjen styr bedömningar och beslut mer än den levda, verkliga. Ett annat grundproblem är brist på kunskap om barn och i metoder att samtala med barn hos de personer som har som uppgift att göra bedömningar och fatta beslut om barns framtid.

Några av de barn vi talat med har inga positiva upplevelser alls av insatsen kontaktperson. Det verkar vara kopplat till att socialtjänst och domstol inte lyssnat på vad de sagt. Ändå har vi har intervjuat barn där umgänget faktiskt kommit till stånd. Åtta av elva intervjuade barn tycker att det var övervägande bra eller OK att ha umgänge med kontaktperson. Deras föräldrar tycker oftast detsamma.

En majoritet av barnen har upplevt att kontaktpersonen gett trygghet. Trots det ser vi få exempel på att barnen är trygga med sin umgängesförälder. De har snarare lärt sig att hantera en förälder som brister i många avseenden. De flesta av de intervjuade barnen har idag ingen kontakt med sin umgängesförälder. Men de har fått en chans att prova på ett umgänge.

I vårt projekt har vi inte talat med några föräldrar eller barn som önskat kontaktpersons medverkan vid umgänge men som inte fått det. Vi har bedömt att såväl umgängesföräldrars förmåga som relationen mellan barn och umgängesförälder ofta överskattas i vårt material. Vi vet inte, men befärrar, att så är fallet även i många andra umgänges- och vårdnadstvister. Det har lett till tankar om att insatsen kontaktperson vid umgänge oftare skulle prövas för barn där relationen till umgängesföräldern inte är lika bräcklig som i de fall vi undersökt, men ändå skör. Vi tror att insatsen då skulle kunna göra större nytta!

En grundlig utredning och riskbedömning som underlag till domstolen

Vid genomläsningen av domarna har vi saknat svar på några viktiga frågor som vi beskriver närmare nedan. Det är frågor som vi anser ska vara ställda och i bästa fall besvarade när domstol avgör om ett barn ska ha umgänge med kontaktperson eller inte. Annars är det inte möjligt att göra en helhetsbedömning eller att fatta ett beslut utifrån barnets bästa. Ibland har svaren på några av frågorna varit tydliga, men ofta saknas de.

I vårt arbete på Rädda Barnens Centrum för barn och ungdomar i kris möter vi barn som utsatts för våld eller övergrepp. De har ofta även upplevt missbruk och psykisk sjukdom i sina familjer. Barnen reagerar olika på sin utsatthet. Gemensamt är att de vill att våldet och missbruket ska upphöra. En del barn vill inget hellre än att få en god och nära kontakt

med båda sina föräldrar oavsett vad som hänt. Andra barn har gett upp och vill bara slippa. De vill aldrig se honom eller henne igen.

I domarna saknar vi ofta analyser och slutsatser om det individuella barnet och den specifika situation som det befinner sig i. De frågor vi redovisar nedan berör fyra områden:

- Det enskilda barnets upplevelser, inställning och vilja
- Barnets reaktioner på hot, våld, övergrepp och andra missförhållanden som funnits och en riskbedömning av vad ett umgänge med föräldern kan innebära för barnet
- Barnets relation till bägge föräldrarna
- Föräldrarnas förmåga och vilja att sätta barnets behov framför sina egna.

Vad tycker barnet?

Varje beslut som sägs vara grundat på barns bästa måste byggas på det individuella barnets behov. Det kan inte fattas utan att barnets erfarenheter och inställning vägs in i bedömningen. Varför tillmäts barnets beskrivning av föräldrarna, deras brister och förtjänster ingen betydelse i bedömningen av vad som är ett tryggt umgänge? Det innebär inte att barnet ska bestämma. Vuxna måste ta ansvaret för att fatta beslut om barn. Att inte ta ansvar för att fatta beslut innebär ett svek på samma sätt som att fatta ett beslut där barnet inte fått komma till tals.

När de barn vi intervjuat ger råd till vuxna som bestämmer är uppmaningar om att lyssna på barnen helt dominerande. De barn vi träffat har haft mycket att säga men har alltför sällan blivit lyssnade till. Men när vi talar med dem har de mycket kloka och nyanserade synpunkter att komma med och kan ofta ge en tydlig bild av hur de ser på sin boendeförälder och deras inbördes relation. Genom att inte ta del av deras synpunkter missar socialtjänsten mycket viktig information.

Är barnet traumatiserat? Har barnet fått behandling?

För tio av de elva barn vi intervjuat finns uppgifter om våld eller övergrepp i familjen. Många, men inte alla, barn som upplevt våld eller övergrepp utvecklar symtom på posttraumatisk stress. Bedömning av sådana symtom är en viktig pusselbit i bedömningen av barnets behov av umgänge. När vi intervjuade barn blev det ofta oklart när de hade känt sig utsatta eller rädda. Vi behövde information från vuxna för att veta om upplevelserna om utsatthet gällde umgänget eller tidigare situationer. Ibland räckte det inte, vi vet fortfarande inte. En förklaring kan vara att barnet

är traumatiserat, att det fortfarande upplever det *som om* de skrämmande upplevelserna fortfarande pågår. En annan förklaring kan vara att barnets berättarförmåga inte är så utvecklad.

Om ett barn med starka symtom på posttraumatisk stress ska kunna ha ett fungerande umgänge med den förälder som skrämmt dem är trauma-fokuserad behandling en viktig insats. Men behandling är en chans till förändring, aldrig en garanti. Det är svårt att förutse hur barnet kommer att känna inför en förälder som gjort dem illa, svikit eller skrämmt dem efter en behandling. När barnet kan börja hantera sina minnen händer det att de kraftigt tar avstånd från den som gjort dem illa. Men det kan också leda till att barnet vill försonas och återuppta umgänget.

Hur ser relationen mellan barn och föräldrar ut?

Bedömningen av barnets relation till sina föräldrar ska bygga på den verkliga situationen och inte på en tänkt idealbild av en familj eller av relationen mellan föräldrar och barn. Vad känner barnet inför sin förälder? Finns det goda minnen och varma känslor att bygga på? Kan föräldern respektera barnet och bli en pålitlig förälder i barnets ögon? Är föräldern en person som barnet kommer att knyta an till eller är det en förälder som barnet ska träffa då och då för att få kunskap om sin förälder, sin släkt och historia?

En viktig del av bedömningen är hur relationen mellan barnet och boendeföräldern påverkas av de påfrestningar som umgänget eventuellt kan innebära. Finns det en risk att påfrestningarna på relationen mellan barnet och boendeföräldern blir så stora att den äventyras? Missbruk, psykisk sjukdom eller våld har ofta pågått under många år innan en separation kommer tillstånd. Ibland är även barnets anknytning till boendeföräldern otrygg och behöver stöttas. Boendeföräldern och barnet kan behöva få tid på sig för att bygga upp ett tryggt och fungerande vardagsliv. Många av de intervjuade boendeföräldrarna är oerhört kritiska till att domstol och familjerätt ställer så stora krav på dem. Några upplever att hela deras liv präglas av påfrestningarna som umgänget innebär.

Vilket stöd behöver boendeföräldern?

Våra intervjuer visar att boendeföräldrarna ofta upplever att de får ta ett alltför stort ansvar för att umgänget med kontaktperson ska komma igång och fungera. Många beskriver att påfrestningarna på dem, på barnet och på vardagen är större än de mäktar med. Vilket stöd behöver boendeföräldern för att orka med eller klara av den uppgiften? Kan boendeföräldern stötta barnet att vilja träffa sin andra förälder om han eller hon själv skadats fysiskt eller psykiskt av umgängesföräldern?

Boendeföräldern behöver ofta ett eget stöd för att hantera sin oro och få svar på sina frågor. De kan behöva hjälp för att bemöta barnet och dess frågor. Föräldern kan behöva hjälp för att bedöma hur mycket av sina egna känslor, tankar och reaktioner det är lämpligt att dela med sig av till barnet. Särskilt föräldrar som själva utsatts för misshandel eller andra övergrepp kan ha svårt att besvara barns frågor på ett sakligt sätt. De blir starkt känslomässigt berörda. En neutral, utanförstående person kan ha lättare att informera och att samtala om det som är svårt. När familjemedlemmarna har svårt att prata om det svåra de upplevt behöver de hjälp med att gemensamt börja tala om det som hänt, istället för att bli tysta och undvikande.

Tar umgängesföräldern ansvar för sina brister och sina handlingar? Finns förändringspotential hos umgängesföräldern?

Föräldrar som kan ta på sig ansvar och erkänna när de gjort fel har mycket större möjlighet att på sikt kunna återfå eller bygga upp ett förtroende hos barnet. Det är viktigt att föräldrarnas bild av verkligheten något så när överensstämmer med barnets. Jämför dessa båda exempel:

En pojke är mycket rädd för att träffa sin pappa. Sist de sågs miss-handlade pappan hans mamma. När de väl träffas ber pappan om ursäkt. Han säger att han vet att han gjort fel. Han tänker inte göra om det, och för säkerhets skull är det bäst om han och mamman inte träffas. Däremot vill han ha kontakt med sonen.

En annan pojke med liknande erfarenheter av pappans våld möter sin pappa för första gången efter misshandeln. Pappan är arg över att en kontaktperson är med. Han pratar i mobiltelefon med kompisar en stor del av tiden. När sonen vill berätta om sitt lyssnar han inte riktigt utan vill veta saker om mamman och hennes nya liv. Han pratar om hur synd det är om honom och om att mamman missuppfattat allt och måste ge honom en ny chans.

I det första exemplet är chansen betydligt större att pojken kan få förtroende för sin pappa och på sikt kunna ha ett fritt umgänge. Men en förutsättning är att pappan kan hålla fast vid det han sagt och att han inte sviker igen. I det andra exemplet är risken stor att umgänget blir till en plåga för pojken och att han inte kommer att vilja träffa sin pappa.

Relationer utvecklas alltid i ett samspel. Utveckling sker inte automatiskt för att man tillbringar tid tillsammans. Samspelet mellan barn och

umgängesförälder är centralt, men det handlar också om frivilliga val, om hur mycket man är villig att satsa på relationen och hur man vill att den ska utvecklas. Det gäller både föräldrar och barn. Förmåga till samspel, till att knyta an och till att utvecklas både hos förälder och hos barn spelar in.

Föräldrar som går i behandling för missbruk eller våldsamhet visar vilja till förändring, men det är viktigt att komma ihåg att behandling inte är någon garanti för att förändring äger rum.

Umgängesföräldrarnas inställning till umgänge med kontaktperson är viktig i bedömningen

I våra intervjuer beskriver boendeföräldrar att barnen gång på gång blir lurade när hoppet om att få en bra relation till föräldern väcks. De får träffa kontaktpersonen och bygga upp förväntningar inför ett umgänge som umgängesföräldern inte klarar av att genomföra. Han eller hon dyker inte upp eller avbryter umgänget efter några gånger. Och barnet blir återigen besviken.

I barnintervjuerna beskrivs ofta att umgängesföräldern inte tycker om att ha kontaktpersonen med och vill bli av med den. Det påverkar barnen. Det är därför viktigt att ta med umgängesföräldrarnas inställning till umgänge med kontaktperson i bedömningen av hur umgänget ska se ut. Om han eller hon bestämt motsätter sig umgängesformen kanske det inte är ett bra alternativ. Chansen att beslutet ska förverkligas blir liten.

Innebär det någon risk för barnet att ha umgänge med sin förälder?

Det är alltför vanligt att bedömningar av risker för barnet saknas i mål om umgänge och vårdnad. Barnombudsmannen har i en rapport från 2005 granskat samtliga 504 domar från 2002 i mål om vårdnad, boende och umgänge som behandlats i tingsrätten.²⁷ Bland dessa domar finns alltså även de domar vi granskat. Barnombudsmannen har dessutom granskat utredningar från socialnämnden i de fall där en sådan gjorts.

I 258 mål förekommer uppgifter om våld någonstans i socialnämndens utredning eller i domstolens dom. I 221 av dessa 258 finns vårdnads- och umgängesutredning. Socialnämnden har enligt BO helt eller delvis gjort dokumenterade överväganden vad gäller risker för barnet i 36 % av utredningarna. Sådana bedömningar saknas i 65 % av fallen. I domstolen görs en bedömning av risken helt eller delvis i 29 % av fallen. Sådana bedömningar saknas i 71 % av fallen.

²⁷ Barnombudsmannen. (2005). *När tryggheten står på spel*.

Det finns i de domar vi gått igenom exempel på att tingsrätten inte ens för ett resonemang i frågan om eventuella övergrepp som ett barn uppger att det har utsatts för, trots att risken förefaller vara påtaglig utifrån de uppgifter som dokumenterats. Det är svårt att förstå hur rätten resonerat – särskilt som riskbedömningar nästan genomgående saknas.

Kontaktpersonen ska inte vara en vakt som övervakar umgänget. Så är det inte tänkt.²⁸ En kontaktperson har inte några speciella befogenheter. Kontaktpersonen kan som vem som helst larma polis. Vidare har hon eller han anmälningsplikt enligt socialtjänstlagen, precis som andra som arbetar med barn. De ska också återrapportera till socialtjänsten hur umgänget fungerar. Ändå beskriver de föräldrar och barn vi intervjuat ofta att kontaktpersonen är ett skydd eller en vakt. Det är tydligt att det finns många oklarheter att reda ut i de umgängessituationer vi fått ta del av. I de fall där det finns risk för misshandel, övergrepp eller bortförande av barnet innebär även umgänge med kontaktperson att barnet utsätts för alltför stor fara. Då måste barnets eventuella behov av umgänge tillgodoses på annat sätt.

Riskerna kan vara konkreta och uppenbara. Risk för misshandel eller hot, risk för att föräldern kör bil drogpåverkad eller risk för att barnet förs ut ur landet är några exempel. Men det kan också handla om risker för barnets utveckling och psykiska hälsa. När ett barn är rädd och otrygg med sin förälder måste det tas på allvar. För de barn vi intervjuat finns det uppgifter om misshandel eller sexuella övergrepp i familjen för tio av elva barn. Då är det naturligt att vara rädd. Ändå är målsättningen att barnet ska bygga upp en god och nära kontakt med sin förälder, utan att någon riskbedömning gjorts. Ur ett behandlarperspektiv blir det motsägelsefullt. I behandling med barn som utsatts för våld eller övergrepp är ett mål att barnet ska bli mer tryggt, men också att det ska kunna säga nej och akta sig när det är farligt. Det är centralt att skilja ut situationer där barnet kan känna sig tryggt från situationer där det finns anledning till oro. Syftet är att förebygga att barnet blir utsatt för våld eller övergrepp igen.

Genom att ta ställning för att barnet ska bygga upp en god och nära relation med föräldern tar man också ställning för att det inte innebär någon risk för barnet. Vi befärrar att detta ställningstagande ibland bygger mer på den tänkta, idealiserade relationen än på den verkliga, levda. Vi ser det som att barnet pressas in i en situation där det förväntas bortse från den verkliga relationen och att uppträda *som om* det är den tänkta relationen som är verklighet. Det innebär en risk för barnet, inte enbart i relation till umgängesföräldern, utan i relation till omvärlden i stort. Man lär barnet att bortse från sina egna varningssignaler och känslor av obehag.

²⁸ SOU 2005:43 *Barnets bästa – föräldrars ansvar*, s 174.

Svåra bedömningar

Även om umgänget innebär risker kan alternativet att umgänte inte kommer till stånd också vara negativt för barnet. För många av barnen i vår undersökning finns motstridiga uppgifter om vad de varit utsatta för. Vi har ingen möjlighet att bedöma vad som verkligen hänt. Ofta kan inte heller familjerätt och tingsrätt veta om berättelser om våld, övergrepp eller andra missförhållanden verkligen är sanna. En kontaktperson under umgänget kan vara en bra insats under sådana förhållanden, men enbart om barnet görs delaktigt i planering och utvärdering.

Barnets fantasier om hur föräldern är eller kring vad som egentligen hände kan i vissa fall bli mer skrämmande än verkligheten. Barn behöver hjälp av vuxenvärlden för att få en realistisk bild av sina föräldrar och sin släkt. Att få tillgång till sin egen historia, ett sammanhang, är en av grundstenarna för ett barns identitet och växande. För en del barn är det bästa sättet att tillgodose det behovet ett umgänte, för andra barn är det bättre att de får annan hjälp att få en bild av sin förälder.

Även barn som utsatts för våld eller övergrepp kan ha ett behov av att ha kontakt med sin förälder. Ofta har barnet även upplevt bra saker tillsammans med föräldern. Barn kan trots alla dåliga erfarenheter ha behov av att träffa eller se sin förälder. Något barn kan behöva träffa sin förälder ofta, för ett annat räcker det att träffas någon gång per termin eller år för att bilden inte helt ska försvinna av honom eller henne. Återigen är det bästa sättet att få veta att fråga barnet.

Om barnet under trygga former kan träffa den förälder som det tidigare haft skrämmande minnesbilder av kan detta medföra att de gamla otäcka minnena täcks över av nya. Många utsatta barn har ett stort behov av att få ställa frågor till sin förälder. De svar föräldern ger påverkar vilken form av kontakt barnet vill ha. För barnet är det mycket destruktivt med föräldrar som helt förnekar sådant som barnet vet har skett. Då stannar kontakten upp.

För många barn kan det vara ett tillräckligt skydd att en utomstående vuxen finns med under umgänget. För ett otryggt barn kan närvaron av en kontaktperson innebära en stor skillnad. Tydlig information om de regler som gäller för en kontaktperson är en förutsättning för kontaktpersonens arbete och barnets känsla av trygghet. Informationen måste vara riktad både till barn och till föräldrar.

Vi skulle vilja se en utvidgad bedömning av riskerna för barnet. Kanske skulle det bli tydligare om man använde begreppet trygghetsbedömning istället för riskbedömning.

Barns rätt till information och delaktighet

Vår enkät till socialtjänsten visar att det saknas tydliga rutiner för hur barnen ska informeras och förberedas inför umgänget med kontaktperson i de aktuella sex kommunerna. Denna slutsats drar även Andersson och Bangura i sin studie.

Det är en brist att det inte är en självklar rutin att samtala med barnet om insatsen kontaktperson vid umgänge. Hur ska socialtjänsten kunna veta hur barnet uppfattar situationen om de inte frågar?

I domarna är barnen ofta närmast osynliga, utan egna åsikter, och får passivt finna sig i de vuxnas beslut. När vi intervjuat barnen ger de oftast en mycket tydlig bild av sin egen livssituation, sina känslor, tankar och sin utsatthet. De framstår som ansvarstagande och kompetenta – kanske alltför ansvarstagande och kompetenta. De för ofta förvånansvärt avancerade resonemang kring kontaktpersonens roll och föräldrarnas känslor och tillkortakommanden. De har förslag och råd att ge.

Det är tydligt att barnen lämnats ensamma med att hitta lösningar och hantera sin situation. De allra flesta har aldrig blivit tillräckligt informerade av ansvariga myndigheter om syftet med kontaktperson, om vem som har beslutat eller om sina egna rättigheter.

De intervjuer vi genomfört ger ibland en skrämmande bild av barnens situation. Men vi får inte glömma att även alternativet kan vara negativt. Att växa upp med en förälder som inte fullt ut fungerar som förälder innebär mycket stora påfrestningar och tvingar barn att ta ett alltför stort ansvar i förtid. Att helt avstå från umgänge med en förälder är ett stort och drastiskt beslut. Vi vet inte om ett sådant beslut hade varit bättre eller sämre för de barn vi intervjuat. Men vi tror att det ofta hade varit möjligt att ta reda på, om barnen fått vara delaktiga i beslut, planering och utvärdering.

När en förälder brister så mycket att han eller hon inte kan vara förälder för sitt barn innebär det alltid en stor sorg och stora påfrestningar på barnet. Det kan inte undvikas. Men det är vårt ansvar att göra allt som är möjligt för att underlätta för barnen och förbättra situationen. Vi har långt kvar innan vi kommer dit.

Barnen vi intervjuat, liksom många föräldrar, framhåller hur viktigt det är att man lyssnar på dem. I artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter uttalas det tydligt att varje barn har rätt att vara delaktigt. Enligt föräldrabalken 6 kap 2 a § ska hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Barns delaktighet är viktigt vid flera tillfällen i processen:

- Barn har rätt att uttrycka sina åsikter vid varje beslut som fattas om dem. De ska få den möjligheten **inför beslutet i domstol**. Domstolen ska sedan ta hänsyn till deras åsikter utifrån ålder och mognad.
- Barn behöver få adekvat **information om fattade beslut**.
- Barn behöver få ge sin bild av situationen och komma med åsikter och önskemål när det gäller den **praktiska planeringen av umgänget**. Detta gäller både inför att umgänget ska starta och inför förändringar. Vår erfarenhet är att ju mer informerade och delaktiga barnen känner sig desto tryggare blir de.
- Barn ska få tillfälle att uttrycka sina åsikter och ge sin bild vid **utvärderingen av insatsen**.

Att göra barnen delaktiga i planeringen av umgänget är ett sätt att förbättra förutsättningarna för att barnet på sikt ska kunna utveckla ett förtroende och en trygg relation till sin umgängesförälder. Därför är det viktigt att socialtjänsten informerar barnet om beslutet och förbereder umgänget tillsammans med barnet. Barnet har också rätt att komma till tals i en kontinuerlig uppföljning av beslutet och inför varje förändring.

Det är viktigt att socialtjänsten inte enbart tar in barnets synpunkter via föräldrarna, utan frågar barnet direkt. Men i situationer där många professionella är inblandade kan socialtjänsten be någon som redan känner barnet att fråga. Det kan vara en terapeut, en kontaktperson eller en utredare. Barnsamtalet kan behöva föras i närvaro av boendeföräldern om barnet är litet eller osäkert. Men barnsamtalet måste föras så att barnet vet att det är en utvärdering och får ge sina synpunkter på ett tydligt sätt. Det får inte handla om en kontaktpersons, en utredares eller en terapeuts **tolkningar** av vad de tror att barnet vill eller känner. Om socialtjänst eller familjerätt bedömer att barnet far illa av utvärderingssamtal eller av att möta nya professionella kanske kontaktperson vid umgänge inte är en bra insats. Är barnet så skört att information och utvärdering riskerar att rubba dess trygghet är antagligen umgänget med en förälder som barnet känner sig otvungen med en alltför stor påfrestning.

Information

Mycket tyder på att ett stort ansvar idag läggs på boendeföräldern för att informera barnet och för att få umgänget att fungera. Som vi ser det är det mycket olyckligt. Boendeföräldern tycker inte alltid att beslutet om umgänge med kontaktperson är bra. Då är boendeföräldern mindre lämplig att beskriva insatsen för sitt barn. Få boendeföräldrar har någon tidigare erfarenhet av hur umgänge med kontaktperson fungerar i prak-

tiken. Det gör att det är svårt för dem att informera barnet. Man kan inte berätta om något man inte känner till. Risken är stor att barnet får felaktig information, exempelvis om möjligheten att avbryta umgänget eller om kontaktpersonens befogenheter. Våra föräldrantervjuer visar att boendeföräldern ofta uppfattar kontaktpersonen som en vakt, med befogenhet att avbryta umgänget och att stoppa umgängesföräldern. Samma uppfattning har barnen.

Sju av de elva barn vi intervjuade uppgav att det var boendeföräldern som berättade om kontaktpersonen. Endast ett av barnen vi intervjuade visste att det var domstolen som hade beslutat om kontaktperson. Det är viktigt för barnet att veta vem som bestämt, speciellt i de fall där föräldrarna varit djupt indragna i en konflikt och där ingen av föräldrarna egentligen tycker att beslutet är bra.

Förberedelser

Barnen i våra intervjuer framhåller hur viktigt det är att få en kontaktperson de litar på. För att det ska vara möjligt måste de få tid att lära känna honom eller henne. Det behöver få vara med i förberedelser inför umgänget. Ett led i barnets förberedelse är att noga prata igenom följande saker tillsammans med kontaktperson och/eller socialsekreterare:

- Vad har barnet för rättigheter? Kan det avbryta umgänget? Hur ska det gå till? Ska barnet säga till kontaktpersonen eller kan det ge ett tecken?
- Vad kan barnet få för hjälp av kontaktpersonen? Har barnet tankar om hur kontaktpersonen ska vara? Ska den hjälpa till att prata och se till att det blir trevligt? Ska kontaktpersonen ingripa om föräldern blir skrämmande eller pratar om obehagliga saker? Finns det situationer som barnet absolut inte vill hamna i? Ska kontaktpersonen hålla sig i bakgrunden och låta föräldern och barnet vara i fred? Har kontaktpersonen instruktioner om hur han eller hon ska bete sig bör barnet informeras om det. För att kontaktpersonen ska kunna förbereda umgänget tillsammans med barnet måste denna bli informerad om skälen till beslutet om kontaktperson.

Utvärdering

Det är viktigt att socialtjänsten kontinuerligt utvärderar hur umgänget fungerat tillsammans med barnet.

- Hur tycker barnet att det har fungerat hittills?
- Finns det saker som bör ändras på?

- Inför förändringar – t.ex. ökat umgänge eller att kontaktpersonen tas bort – måste barnet informeras och tillfrågas.

Samtal med barn kräver kunskaper och förberedelser men behöver inte ta särskilt mycket tid i anspråk. Men samtalen ger hela insatsen med kontaktperson en helt annan kvalitet och mening. Det kan i sin tur leda till att fler barn har möjlighet att fortsätta kontakten med bägge sina föräldrar.

Barnpsykologisk kompetens kan behövas för att förbereda och informera barn som är traumatiserade eller har mycket svåra upplevelser med sig. Barnet kan behöva förbereda sig på sina egna reaktioner och hitta strategier för vad som annars kan bli överväldigande eller för påfrestande. Ett barn vet inte alltid hur det kommer att reagera då det ställs inför en förälder som de inte träffat på länge. Det är omöjligt att förutsäga vilka tankar, känslor, minnen som dyker upp. Är det ömhet eller kärlek som kommer till ytan eller är det minnen av förnedring, rädsla och skräck?

Att tvinga barn till umgänge

Barn har rätt till umgänge med sina föräldrar. Men föräldrar har inte rätt till umgänge med sina barn. Så heter det i teorin. I praktiken ser det annorlunda ut. Det finns inga tvångsmedel att tillgripa för att få en förälder att träffa sitt barn. Däremot kan ett barn i extremfall hämtas av polis för att det ska träffa sin förälder. Om ett barn inte kommer till umgänge kan boendeföräldern få vitesföreläggande.

I en familj utövar föräldrarna ofta makt över barnen. De ser till att läxor blir gjorda, att barnet ska till skolan eller städa rummet. De bestämmer var barnet ska bo. När det parallellt med föräldrarnas makt finns kärlek och omsorg behöver inte utövandet av makt bli destruktiv. Då det gäller barn som behöver en kontaktperson som stöd för att kunna träffa en av sina föräldrar finns en uppenbar risk att barnet utsätts för maktmissbruk.

När det finns en dom på att barn ska träffa sin förälder i närvaro av kontaktperson innebär det i praktiken ofta ett tvång. Barnen vi intervjuat uppfattar inte att de har ett val, och det finns tvångsmedel att ta till mot boendeföräldern.

Våra intervjuer visar att många boendeföräldrar inför hotet om vitesföreläggande eller risken att förlora vårdnaden känner sig tvingade att i sin tur tvinga barnen till umgänge. Både barn och föräldrar har uttryckt uppfattningen att barn måste träffa bägge sina föräldrar till varje pris. Det ligger långt ifrån ambitionen att det är barnets rätt till umgänge som ska tillgodoses. När det finns en dom på umgänge med kontaktperson tycks det enskilda barnets vilja väga mycket lätt. Det är ett skäl till att vi ser det

som olämpligt med icke tidsbegränsade domar om umgänge med kontaktperson. När ett barn under en period fått pröva på umgänge med kontaktperson är det önskvärt att det övergår till en frivillig insats. Fungerar det så fortsätter man. Umgänget kan fortsätta med kontaktperson, men enbart utifrån barnets önskemål. I de fall umgänget inte fungerat t.ex. genom att barnet känner sig otryggt, kan umgänget behöva inskränkas ännu mer eller avbrytas helt.

Icke tidsbegränsade domar tycks också tolkas mycket olika. Några föräldrar beskriver att barnet inväntar tolvårsdagen och sedan avbryter umgänget; det finns en uppfattning att barnet själv ska kunna bestämma från tolv år. I andra fall bedömer socialtjänsten när insatsen ska avslutas. Ibland ifrågasätter ingen domens giltighet utan umgänget fortsätter år efter år trots ett uttalat missnöje och oro för barnets säkerhet.

Boendeföräldrarna i vår undersökning berättar ibland att barnen tvingats till umgänge, och ofta att de inte vill. Några av de barn vi intervjuat berättar också att de känt sig tvingade till umgänge mot sin vilja. Barn reagerar olika på ett upplevt tvång. Ett barn skriker och protesterar, rymmer och vägrar, ett annat gör som det blir tillsagt men lider inuti. De barn som har självförtroende nog att tydligt protestera mot ett umgänge kanske får sin vilja igenom. Att foga sig eller att ta överdriven hänsyn till en förälder är strategier som barn tar till när anknytningen till föräldrarna brister. De utvecklar ofta kontrollerande beteenden gentemot sina föräldrar. David Howe beskriver tre olika typer av kontrollerande beteenden:²⁹ bestraffande-aggressiv-rädd, tvångsmässigt omvårdande och tvångsmässig foglighet (se s.22). Alla dessa kontrollerande beteenden kan leda till att barnet inte tydligt uttrycker vad det vill eller känner under umgänget. Den första strategin, bestraffande-aggressiv-rädd, kan också leda till att barnet ser ut att trivas bra under umgänget när det känner sig i underläge, men på olika sätt agerar ut när det kommer tillbaka till boendeföräldern. Det stämmer väl in på beskrivningarna från flera av de boendeföräldrar vi intervjuat.

I barnintervjuerna är det mycket tydligt att många barn tar överdriven hänsyn till boendeföräldern. De ser främst till dennes behov. En förklaring kan vara att barnen utvecklat kontrollbeteenden som är tvångsmässigt omvårdande.

Det finns en risk att just de barn som inte litat på att vuxenvärlden ska lyssna, fogar sig och fortsätter med umgänget under lång tid trots att de inte vill och far illa av det. Intrycket från våra intervjuer är att det krävs en tydlig vägran från barnet för att umgänget ska avbrytas. Det räcker inte

²⁹ David Howe i Almqvist, K. & Jansson, S. (2004) *Skolhälsovård. Barn som bevittnat våld*. Gothenburg.

att barnet säger att det inte vill. Men att vägra göra det som vuxna säger kräver mod.

Om domslutet om kontaktperson inte innefattar någon tidsbegränsning är det oklart hur länge det ska fortsätta. Tills barnet blir myndigt? Tills det inte vill längre? Tills socialtjänsten bedömer att det inte behövs? Tolkingarna varierar och det innebär att villkoren för barn inte blir lika.

Olika former av umgänge med kontaktperson

Utifrån att samvaron mellan ett barn och en umgängesförälder kan se väldigt olika ut vill vi dela upp den i tre grova kategorier: **vardagsumgänge**, **social aktivitet** och **möte**. De olika kategorierna av samvaro kräver olika struktur, olika lång tid och olika uppdrag för kontaktpersonerna eller andra vuxna som är med. I många domar är umgängestiden lång, upp till åtta timmar, med kontaktperson närvarande.

Umgänge behöver inte vara liktydigt med att man träffas. Det stadgas också i 6 kap. 15 § föräldrabalken att umgänge kan ske genom att barnet och föräldern träffar varandra eller genom att de har annan kontakt. Det kan t.ex. innebära kontakt genom brev eller telefon (Prop. 2005/06:99).

- **Vardagsumgänge** innebär att förälder och barn är i samma hem men inte alltid gör något tillsammans. Föräldern kanske lagar mat, talar i telefon, jobbar eller läser en bok. Barnet pysslar med sitt. Leker, gör läxor eller har långråkigt en stund. Man möts ibland i samtal, vid matbordet eller framför TV:n. Vardagsumgänget kräver att man har lång tid på sig. Vi är frågande inför om det går att ha ett vardagsumgänge i närvaro av en kontaktperson. Många av de personer vi intervjuat betonar det onaturliga i situationen. Att under sådana omständigheter ”försöka låtsas som” att det är en vardagssituation riskerar att bli konstlat.
- En **social aktivitet** med en förälder liknar mer en middagsbjudning eller en visit hos en släkting. Då umgås man på ett helt annat sätt. Man är ofta i samspel hela tiden. Man konverserar, leker eller spelar spel. Ett sådant umgänge ställer krav på att man fyller ut tiden och hittar på något att göra. Varar umgänget för länge kan samtalsämnen och aktiviteter ta slut, några timmars umgänge är mer adekvat än en hel dag. En social aktivitet med en förälder behöver inte betyda att man är i hemmet. Man kan också vara på McDonalds, på badhuset, i en park eller på bio. Vid en social aktivitet med en förälder blir ofta kontaktpersonens roll att vara social och hjälpa till så att det blir trevligt.

- Ett **möte** med en förälder har ett bestämt syfte. Barnet kan ha frågor och vill ha svar. ”Varför slog du mej?”, ”Har du slutat dricka?”, ”Hur var det när jag var liten?”. Mötet kan också innebära att både barnet och föräldern berättar om sin vardagsituation just nu. Var man bor, om nya familjemedlemmar eller vad man har gjort. Vid ett möte med en förälder krävs en samtalsledare med gedigen kunskap, utbildning och erfarenhet. Ett möte kan bara vara drygt en timme för att ett barn ska orka hålla koncentrationen uppe.

Oavsett vilken typ av umgänge rätten beslutar om, tänker vi oss att målsättningen kan vara att utveckla relationen mellan barn och föräldrar och på sikt få till stånd ett vardagsumgänge utan kontaktperson. Man kanske startar med ett möte, fortsätter med sociala aktiviteter för att övergå till vardagsumgänge.

Umgängesföräldrarnas insikt och samarbetsförmåga med både kontaktpersonen och socialtjänsten är självklart något som måste påverka hur stödet till barnet, boende- och umgängesföräldern läggs upp. Hur ett barn eller en förälder kommer att reagera på att en ny relation etableras kan vi inte med säkerhet säga något om. Beredskap måste finnas för att möta både barn och förälder i detta!

Kontaktpersonens uppdrag

En slutsats av våra intervjuer är att det finns ett stort behov av att definiera olika former av umgänge och att förtydliga vad de innebär för barnet och för kontaktpersonens uppdrag. Kontaktpersonens uppdrag kan delas in i fyra huvudtyper, kontaktperson vid överlämnande, kontaktperson under begränsad tid, kontaktperson på obestämd tid och frivilligt umgängesstöd, dvs. sådant som inte bygger på domstolsbeslut.

Andra slutsatser är att det finns starka skäl att vara restriktiv med beslut om kontaktperson på obegränsad tid och att formerna för frivilligt umgängesstöd behöver utvecklas.

Kontaktperson vid överlämnande mellan föräldrarna

Målsättningen är att minimera risken för konflikt mellan föräldrarna. Själva umgänget bör fungera bra. Barnet ska inte självt ha varit utsatt för våld eller vara rädd. Barnet ska ha en tillräckligt trygg relation till bägge sina föräldrar. En kontaktperson som enbart närvarar vid överlämningen har en begränsad kontakt med barnet. Visserligen kan de ha egen tid med varandra, men ibland bara under en kort stund. Ibland är både kontaktperson och föräldrar med vid överlämning. Kontaktpersonens roll är att

fungera som en länk mellan två föräldrar som barnet har en trygg relation till.

Kontaktperson under begränsad tid

Det ska finnas en rimlig chans att barnet på sikt kan ha fritt umgänge med sin förälder. Det förutsätter att barnet har utvecklat en trygg relation med sin umgängesförälder, eller att det finns förutsättningar för att en sådan relation ska utvecklas. Det är viktigt att ta ett steg i taget när ett barn ska börja umgås med en förälder efter ett långt avbrott eller när umgänget begränsas på grund av att föräldraförmågan brister. Särskilt viktigt är det när umgänget tidigare avbrutits på grund av att föräldern misstänkts ha utsatt barnet eller någon annan i familjen för brott. Att ta ett steg i taget kan till exempel innebära att socialtjänsten anordnar ett uppföljande eller utvärderande samtal inför varje nytt steg.

Blir barnet tryggare, eller rentav mer otryggt? En kontaktperson med den här typen av uppdrag måste vara kvalificerad. Önskvärt är att insatsen handlar om att ge stöd till både barn och föräldrar. Om det är möjligt ser vi att det finns stora vinster med att umgänget inledningsvis ske på en neutral plats, t.ex. på en familjcentral eller på ”pappis” (en verksamhet för pappor och barn). Det krävs kvalificerad personal så att umgänget kan kombineras med samtal med barn och föräldrar för att utvärdera umgänget.

Kontaktperson på obestämd tid

När umgängesföräldrarnas svårigheter är så stora eller barnets tillit så skadad att ett fritt umgänge inte är förenligt med barnets bästa under överskådlig tid anser vi att domstolen inte bör döma till umgänge med kontaktperson mer än i undantagsfall. I dessa beslut bör det framgå varför umgängesstöd på frivillig basis inte är ett bättre alternativ (se nedan). Det är viktigt att noga överväga vilken form och frekvens umgänget ska ha. Viss kontakt kan regleras genom domslut, till exempel kontakt via brev, telefon eller dator, även webcam och SMS/MMS.

Umgängesstöd på frivillig basis

Om barnets rätt till bägge sina föräldrar ska tas på allvar borde varje kommun utveckla möjligheterna till umgängesstöd på frivillig basis, enligt socialtjänstlagen. Det kan innebära att anordna möjligheter för barn att ha samtal eller möten inom socialtjänsten, eller att bistå med kontaktperson så att barn kan ha sociala aktiviteter tillsammans med sin förälder. Umgängesstödet kan behöva kombineras och samordnas med olika former av behandlingsinsatser eller stödåtgärder.

Tillgång till barnpsykologisk kompetens behöver finnas till stöd för bedömningen. Umgänget måste utformas efter barnets behov och önskemål. Vi är övertygade om att umgängesstöd på frivillig basis är ett bra alternativ i många fall. Några fiktiva exempel:

Lisas pappa är dömd för grovt sexuellt utnyttjande av Lisa och hennes syster. Några år har gått och hon undrar hur han ser ut nu. Skulle hon känna igen honom om de träffades på gatan? Hon vill också fråga honom varför han gjorde det han gjorde. Ångrar han sig? Bryr han sig om hur de har det?

Socialtjänsten tar hjälp av Lisa, Lisas mamma och Lisas terapeut för att planera ett möte. De tar också kontakt med Lisas pappa för att bedöma hans inställning och hans förutsättningar för att svara på Lisas frågor och bemöta henne på ett respektfullt sätt. Man bestämmer sig för ett möte via webcam (genom kamera via Internet). En eventuell fortsatt kontakt bestäms utifrån hur mötet utfaller.

Pelle har inte träffat sin mamma på flera år. Hon missbrukar narkotika och är bostadslös. Socialtjänsten hjälper till att kontakta mamman. De träffas i ett möte. Pelle får se sin mamma och kan berätta om att han börjat skolan och att han längtar efter henne.

Jorge blev misshandlad av pappa när föräldrarna fortfarande levde ihop. I tingsrätten beslutas om umgänge med kontaktperson under ett år. Vid utredningen berättar Jorge att han vill fortsätta att träffa pappa, men inte ensam, och inte lika ofta. Umgänget med kontaktperson fortsätter i form av frivilligt umgängesstöd, en gång per månad.

Yasmins pappa misshandlade mamman när de levde ihop. Yasmin var väldigt rädd när umgänget skulle återupptas. Tingsrätten beslutar om umgänge med kontaktperson under ett halvår och sedan upptrappning till fritt umgänge. Efter ett halvår känner sig Yasmin tryggare. Hon har också fått delta i en grupp för barn som varit med om att pappa misshandlat mamma. Efter utvärdering beslutas att kontaktpersonen inte behövs längre. Men Yasmin får fortsätta att träffa sin kontaktperson en gång per månad för att prata om hur umgänget fungerar. Det hjälper henne att veta att hon har någon att vända sig till om hon skulle bli rädd igen.

Slutsatser

Vi är efter intervjuerna än mer övertygade om att det återstår mycket att göra för att barn ska bli delaktiga i de beslut som rör dem och för att de ska behandlas som subjekt med egna känslor och tankar. Det är socialtjänstens och domstolens ansvar att göra allt som är möjligt för att så ska ske. Varje enskilt barn behöver få bidra med sina åsikter och sin verklighetsbeskrivning för att bra beslut ska kunna fattas. De barn vi talat med har haft mycket att säga, men har sällan blivit tillfrågade.

Våra intervjuer tyder på att både barn och boendeföräldrar utsätts för mycket stora påfrestningar i samband med umgänget. I många fall är påfrestningarna långt mer allvarliga än vad som är acceptabelt.

Trots att det gått 17 år sedan Sverige ratificerade FN:s konvention om barnets rättigheter finns det fortfarande stora brister vad gäller barns rättigheter i praktiken. I lagstiftning är barns bästa och barns rättigheter integrerade, men i praktiken finns många exempel på att barn inte har särskilt stora rättigheter. I syfte att stärka barnets rättigheter har vi en rad konkreta förslag till förändringar.

Genom vårt arbete med projektet har vi fått ta del av barns, boendeföräldrars, umgängesföräldrars och socialtjänsters erfarenheter av beslut om umgänge med kontaktperson. Utifrån intervjuerna ser vi tre tydliga utvecklingsområden. Det behövs framförallt förändringar i praktisk tillämpning så att socialtjänst och domstol följer de lagar och förordningar som gäller, men också förtydliganden i lagstiftning.

Barns delaktighet

- Barnet har rätt att komma till tals inför beslutet i domstol.
- Socialtjänsten ansvarar för att informera barnet och att förbereda umgänget tillsammans med barnet.
- Barnet har rätt att komma till tals i samband med socialtjänstens praktiska planering av umgänget.
- Barnet har rätt att komma tals i en kontinuerlig uppföljning av umgänget och inför varje förändring eller upptrappning av umgänget.

Förtydligande av olika former av umgänge med kontaktperson

- Vi delar upp samvaron mellan föräldrar och barn i tre grova kategorier: **vardagsumgänge**, **social aktivitet** och **möte**. De olika kategorierna av samvaro kräver olika struktur, olika lång tid och olika uppdrag för kontaktpersonerna eller andra vuxna som är med.

- Kontaktpersonens uppdrag kan delas in i fyra huvudtyper, kontaktperson vid överlämnande, kontaktperson under begränsad tid, kontaktperson på obestämd tid och frivilligt umgängesstöd.

Förtydligade av kontaktpersonens uppdrag

- Målsättningen med beslutet om kontaktperson vid umgänge måste vara tydligt formulerat. Längden på umgänget, platsen för umgänge, val av kontaktperson och uppdraget till kontaktpersonen behöver vara anpassade till kategori av samvaro, typ av uppdrag och målsättning.
- Undvik icke tidsbegränsade beslut om umgänge med kontaktperson.
- Inför varje beslutad upptrappning av umgänget ansvarar socialnämnden för att utvärdera hur det hittills fungerat. Om umgänget inte fungerat enligt domslutet, om socialnämnden bedömer att det finns risk för barnet, eller om barnet reagerat starkt negativt på umgänget ska socialnämnden väcka talan om umgängesfrågan i tingsrätten.
- Utveckla formerna för umgängesstöd (till exempel kontaktperson eller samtalsstöd) på frivillig basis.

Referenser

- Andersson G & Bangura Arvidsson M. Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister. Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2006
- Bangura-Arvidsson, M. Ifrågasatta fäder till socialt utsatta barn. Lunds dissertations in social work 2003
- Barnombudsmannen. När tryggheten står på spel. 2005
- Black D, Newman M, Harris-Hendricks J & Mezey G. Psychological trauma. A Developmental Approach. Gaskell 1997
- Broberg A. I: Att knyta an, en livsviktig uppgift. Om små barns anknytning och samspel. Allmänna Barnhusets skriftserie 2004:2.
- Bäck-Wiklund M. & Johansson T. Nätverksfamiljen. Natur & Kultur 2003.
- Edenhammar K, Ek S, Ewerlöf G, Gustafsson LH, Hammarberg T & Sverne T. Respekt för barnet. FN:s konvention om barnets rättigheter. Rädda Barnen 1994
- Eriksson M. I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäders våld. Stehag: Förlags AB Gondolin 2003
- Ekbohm I. & Landberg Å. I: Eriksson M. Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik. Gothia 2007
- Forsberg H & Pösö T. Barn som upplever våld, kapitel: Rädsla, förvirring, glädje – barnets position vid övervakat umgänge. Gothia förlag 2007
- Havnesköld L & Risholm Mothander P. Utvecklingspsykologi. Psykodynamisk teori i nya perspektiv. Liber 1995
- Howe D. I: Almqvist K & Jansson S. Skolhälsovård. Barn som bevittnat våld. Gothia 2004
- Nilsson L. Misshandel av kvinnor och barn. Brottsförebyggande rådet 2004
- Rädda Barnen. Barnets rätt till båda sina föräldrar. 1998
- Socialstyrelsen. Vårdnad, boende och umgänge. Stöd för rättstillämpningen och handläggningen inom Socialtjänstens familjerätt. 2003
- Socialstyrelsen. Glimtar av barn från vårdnads-, umgänges- och boendedomar 1999 respektive 2002. Socialstyrelsen 2004
- SOU 2005:43 Barnets bästa – föräldrars ansvar
- Socialstyrelsen. Barn och unga – insatser 2005. Socialstyrelsen 2006

Hur det fungerar för barn att ha umgänge med en av sina föräldrar tillsammans med en kontaktperson är ett outforskat område. Rädda Barnen tog därför initiativ till ett samarbetsprojekt med socialstyrelsen för att kunna ta del av barns och föräldrars erfarenheter av umgänge med kontaktperson. Hade insatsen kontaktperson hjälpt till så att barnet och umgängesföräldrarnas kontakt utvecklades?

Författarna har systematiskt gått igenom de domar som finns från 2002 och som gäller umgänge med kontaktperson samt intervjuat barn, deras föräldrar och representanter från socialtjänsten för att få en bild av hur insatsen fungerat och av hur arbetet behöver utvecklas.

Intervjuerna visar att det tänkta syftet med umgänge med en förälder i närvaro av kontaktperson, nämligen att barnet ska kunna utveckla en god och nära relation till sin umgängesförälder, sällan har infriats. Flera av barnen har utsatts för svåra påfrestningar i samband med umgänget. Det finns genomgående stora brister när det gäller socialtjänstens uppföljning av insatsen. Framförallt har inte barnen fått vara delaktiga och de ansvariga har sällan lyssnat till barnens upplevelser, inställning och vilja.

Socialstyrelsen och Rädda Barnen hoppas att rapporten ska bidra till att lyfta fram och förstärka barnens perspektiv och socialtjänstens ansvar när det gäller umgänge i närvaro av kontaktperson.

Rädda Barnen
Save the Children Sweden

Socialstyrelsen